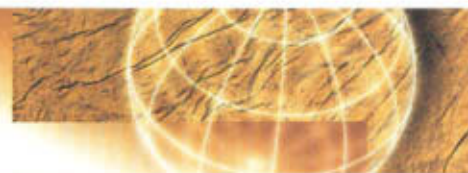

fra skud
til skod

TOBAKKENS GEOGRAFI

TOBAKSSKADERÅDET

KAPITEL 1: Fakta om tobak

- Tobaksplantens historie · side 7
- Tobaksplantens geografi · 13
- Tobaksplantens cyklus · 16
- Forskellige tobakstypers anvendelse · 23

1

KAPITEL 2: Tobaksdyrkning

- De tobaksdyrkende lande · 27
- Traditionel tobaksdyrkning · 29
- Problemer ved traditionel tobaksdyrkning · 32
- Alternativer til tobaksdyrkning · 36
- Tobaksdyrkning i USA 39

2

KAPITEL 3: Verdenshandelen med tobak

- Produktion og forbrug · 43
- Opkøb af tobak · 46
- Monoeksport · 49
- EU's markedsordning · 51

3

KAPITEL 4: Færdigvareproduktion af tobak

- Cigarettfremstilling – fra landbrug til industri · 55
- Den moderne produktion · 55
- Den amerikanske cigaretindustri og monopoliseringen · 59

4

KAPITEL 5: Tobaksproduktion i Danmark – fra landbrug til industri

- Tobaksdyrkning i Danmark · 65
- Tobaksproduktion i Danmark · 69
- Skandinavisk Tobakskompagni – et dansk monopol · 77
- Palisadestrategien · 82

5

KAPITEL 6: Det nye marked i øst

- Profitten stagnerer · 87
- Behovet for nye markeder · 88
- Det østeuropæiske marked · 97

6

FORORD

fra skud
til skod

Denne bog er beregnet til geografiundervisningen. Hensigten er at informere eleverne om de aspekter, der knytter sig til dyrkingen og produktionen af tobak.

Bogen behandler blandt andet tobaksplantens vækstcyklus samt de problemer, der er forbundet med tobaksdyrkning. Også verdenshandelen med tobak, produktionsprocessen ved cigaretfremstilling samt den danske tobaksproduktion er temaer, der tages op i bogen.

Fra Skud Til Skod – Tobakkens Geografi er fjerde udgivelse i en række af undervisningsmaterialer, der omhandler tobak og rygning. Materialerne er udgivet af Tobaksskaderådet og er beregnet til gymnasiet og hf. De øvrige udgivelser *Tobakkens Biologi*, *Rygningens Sociologi* og *Tobakkens Kemi* er rettet til fagene biologi, samfundsfag og kemi.

Bogen er udarbejdet af geografilærere for at sikre, at bogen kan anvendes i overensstemmelse med bekendtgørelsen. I den forbindelse vil vi benytte lejligheden til at sige tak til Geografilærerforeningen. Ligeledes vil vi gerne takke lektorerne Niels Aplin Frederiksen og Torben Retbøll for gennemlæsning af materialet.

Poul Ebbe Nielsen

OVERLÆGE, DR. MED

FORMAND FOR TOBAKSSKADERÅDET

Per Sonne

LEKTOR, CAND. SCIENT

FOREATTER

Vibeke Marquardsen

LEKTOR, CAND. SCIENT ET MAG.

FORFATTER

FAKTA OM TOBAK

fra skud
til skod

TOBAKSPLANTENS HISTORIE

Da Christoffer Colombus og hans mænd i 1492 krydsede Atlanterhavet og gik i land i "Den nye Verden", blev det indledningen til en lang række omvæltninger af politisk, social, kulturel og økonomisk art på begge sider af Atlanten. Historien om europæernes fremtrængen i især Mellem- og Sydamerika er lang, blodig og tragisk. Et gennemgående formål med erobringerne var, at de lokale kulturer skulle undertvinges og udslættes. På den måde blev den europæiske kultur med dens værdi-

Columbus og den nye verden

Figur 1.1

Tobaksmark, Swaziland.

Figur 1.2
Tobaksplante i
blomst, Tanzania.

normer og religion indført, og lokale rigdomme i form af især guld og sølv blev taget som krigsbytte eller løsepenge for gidsler og sendt til Europa.

I vore dage har en fremtrængende hær som regel egne forsyninger med, men i 1500-tallet var transporterne besværlige og langsomme. Erobrerne var nødt til at leve af de lokale fødevarer under de årelange krigstogter. På denne måde stiftede de bekendtskab med mange af de kulturplanter, vi regner som en selvfølge i dag, f.eks.: kartoffel, majs, tomat,

avocado, jordskok, kakao, gummi, tobak samt mange sorter af bønner, chilipeber og græskar. Disse planter var ukendte i Europa, men da flere af dem lod sig dyrke i Europas tempererede og subtropiske klimater, vandt de efterhånden indpas i de forskellige nationale køkkener. I dag kan det være svært at forestille sig nordeuropæisk madlavning uden kartofler og sydeuropæisk madlavning uden tomater, men disse indslag er af relativ ny dato.

Andre nyopdagede planter blev indført til de tropiske kolonier. De blev dyrket sammen med tropiske nytteplanter for at dække kolonimagtens og ikke koloniens behov. Som vi senere skal se, eksisterer dette dyrkningsmønster stadig i mange områder.

En af de nye planter var tobak *Nicotiana tobacum* eller *Nicotiana rustica*. Indianerne røg de tørrede, sammenrullede blade af planten ved forskellige religiøse ritualer og ceremonier, og kendte den som et nydelsesmiddel. Den franske ambassadør i Lissabon i midten af 1500-tallet, Jean Nicot, var den første, der fik iværksat dyrkning af tobaksplanten til medicinsk brug i Europa. Han har både lagt navn til plantens slægtsnavn, *Nicotiana*, og til navnet på det virksomme stof i tobakken, *nikotin*. I løbet af 1500-tallet spredtes brugen af tobak i Europa, men nåede kun langsomt nordpå til Danmark. Så sent som i 1627 udgjorde Danmarks samlede import af tobak kun 14½ pund, men efterhånden blev det mere almindeligt at ryge tobak. Denne vane blev især udbredt efter krigen i 1625-29, hvor Jylland blev invaderet af fremmede tropper, og man tilskriver de polske lejesoldater indførslen af tobak og brændevin til Danmark i større stil.

Christian d. IV var stor modstander af "tobaksdrikkeri" og forsøgte uden held med stor importtold at stoppe forbruget. Det blev dog hurtigt opgivet igen, både fordi planten lod sig dyrke i Danmark, men også fordi det øgede smuglingen, ganske som i dag.

Tobaksplanten kommer
til Europa

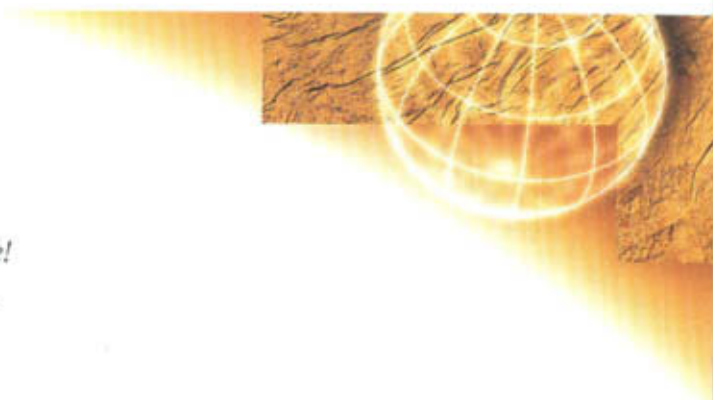

Fig. 1.3
Selskab af
tobaks-
drikkere.
Satirisk
stik fra
1628.

Brug af tobak som læge-
middel

Planten blev allerede tidligt brugt som lægemiddel mod alskens sygdomme og utøj hos mennesker og dyr. Tandpine, hovedpine, sårbetændelse, forkølelse, forstoppelse, frostknuder, grå stær, skørbug og fedme er blot nogle af de sygdomme, man mente tobak kunne afhjælpe. I den mere kuriøse afdeling kan nævnes, at man i 1700-tallet oplyvede skindøde og behandlede tarminfektioner med et såkaldt "røgklyster" – ved indblæsning af røg i endetarmen! I ældre tider, hvor man ikke kendte til andet end plantemedicin, blev enhver ny plante afprøvet som lægemiddel mod snart sagt hvad som helst – ofte med ringe held. Men som bekendt er troen på et lægemiddels virksamhed en væsentlig del af forudsætningen for, at det virker. Digteren Anders Bording (død 1677) skriver:

*O ædle vækst tobak, urternes kejserinde,
hvo kan din høje værd, som det sig bør besinde!
du driver snue bort, du dæmper tænders værk,
du kan hukommelsen og synet gøre stærk.*

I dag ved vi, at tobak, trods nikotinens stimulerende og afslappende virkning, er årsag til flere sygdomme hos rygerne.

Allerede tidligt var tobaksrygning et emne, der kunne få stærke meninger frem. Ludvig Holberg (1684 - 1754) skriver omkring år 1750:

“Naturen har selv indprentet mennesket en afsky for tobaksurten såsom deri er en unaturlig og modbydelig smag, som hos uvante forårsager opkastelse... Hvis en af månens eller en anden planets indbyggere kom ned på Jorden og dér så mennesker hele timer og undertiden dage tillige at suge røg til sig for at blæse den straks ud igen, ville han fatte sælsomme tanker om de samme og anse dem som tåbelige og forstyrrede kreaturer, især når den tilmed hørte, at mange røg for deres nødskilling. Røgtobak fører ellers dette med sig, at den skidner stuer, fordærver og sværter hvide og malede vægge og inficerer klæder med en ubehagelig stank, som længe hænger ved. Hvad synd angår, da kan det jo anses lastværdigt at anvende til tobaksplantager hele gode jorder, hvori korn og andet, som tjener til menneskets føde, kunne sås. Videre forårsager tobaksrøg tørst og kræver øl, hvorfor de fleste store tobakssmøgere også er drankere.”

Gennem hele 1700-tallet var den eneste acceptable form for tobaksbrug i Europas toneangivende kredse snustobak, hvis anvendelse havde den fordel, at den ikke generede omgivelserne. På dette tidspunkt kunne damer af det bedre selskab også bruge snus, men tolerancen for dette forsvandt i løbet af 1800-tallet – muligvis fordi personlig hygiejne begyndte at spille en større rolle. Snus får næsen til at løbe, og sætter brungule spor på overlæben!

Brug af tobak som nydelsesmiddel

I begyndelsen var så godt som alle rygere mænd, oftest fra middelklassen. Ingen "dame" eller ung pige kunne tillade sig at bruge dette ildelugtende rusmiddel.

I 1650 blev sognepræsten i Holme afskediget for sin "*umådelige drikken tobak*", og i 1686 påbyder biskoppen i Viborg stift alle præsterne "*at afholde sig fra at deltage i offentlige bryllupper og værtsskaber og af ond vane smøge tobak ligesom bønder og andre gemene folk*".

I datidens lavloftede stuer var den tætte tobaksrøg ildeset, og rundt om i større byer opstod der "Tobaksselskaber". Det var særlige lokaler, hvor mændene kunne mødes og ryge sammen, uden at skulle tage irriterende hensyn til kvinder og børn. Tobaksrygning vandt dog mere og mere frem på bekostning af andre former for tobaksbrug.

En vise fra 1811 lyder:

*Fortræffelig at smage, i hvilen behage,
træthed bortjage, tanken opklare,
roen bevare,
sorgen sprede, grublen bortlede,
virke berede,
tiden fordrive, arbejd' oplive,
sult og tørst lindre, smitte forhindre,
smerter er mindre og maden fordøjes,
næsen fornøjes og kaffen "forhøjes",
friske på mindet, lette på sindet,
førte med snakken – det kan tobakken!*

I dag har man opnået mere viden om tobakkens skadelige virkninger, og man ser derfor ikke de samme lovprisninger af tobak længere.

TOBAKSPLANTENS GEOGRAFI

Selv om tobak er en tropisk bjergplante, lader den sig udmærket dyrke både i subtropisk og tempereret klima, hvis blot der er en frostfri periode på 4 måneder. De mest eftertragtede tobakstyper, *Virginia-tobakkerne*, der er arter af *Nicotiana tabacum*, stammer fra Bolivias højland og dyrkes nu i det tempererede klimabælte i bl.a. Virginia, USA, men den største produktion foregår dog i varmere klimater. Tobak dyrkes i mere end 100 lande over hele Verden, og fra 1800-tallet og frem til slutningen af 1940'erne havde selv Danmark en forholdsvis stor tobaksproduktion.

Tobaksplanternes indhold af nikotin og smagsstoffer er stærkt afhængigt af dyrkningsforholdene, og varierer endvidere fra sort til sort. Tobak der tidligere blev produceret i Danmark, har stort set kun haft betyd-

Tobaksplantens indhold af nikotin og smagsstoffer

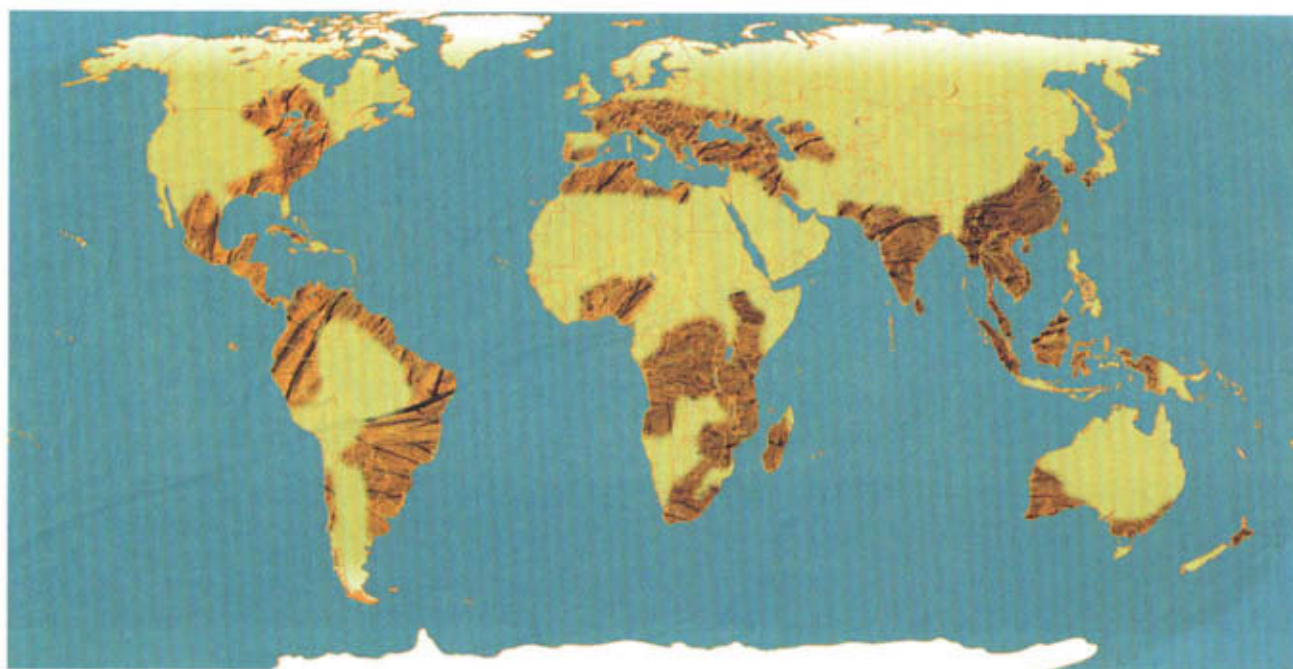

Fig 1.4 De vigtigste tobaksdyrkende områder 1997.

Fig 1.5 a De vigtigste områder for dyrkning af Orienttobak.

Fig. 1.5 b De vigtigste områder for røgtørring af tobak.

Fig. 1.5 c De vigtigste områder for luft- og soltørring af tobak.

ning for hjemmemarkedet, da planter dyrket under varmere forhold giver tobak af langt bedre kvalitet. *Nicotiana rustica*, også kaldet bondetobak, stammer fra Ecuador og Peru, og kendes bedst herhjemme under navnet Tyrkisk tobak, da den dyrkes i Sydøsteuropa, Ukraine og Mellemøsten. Det var også denne type tobak, der blev dyrket i Danmark, da den er mere hårdfør end Virginia-tobakken. Varianter af denne sort har et større nikotinindhold end andre tobakstyper, og i de tilfælde, hvor man tidligere dyrkede tobak for at udvinde ren nikotin, var det denne type, der blev anvendt.

Tobakkens indhold af nikotin gør udtræk af planten til et godt insektmiddel, og nikotin bruges stadig i mange midler til skadedyrsbekæmpelse. I dag kan nikotin fremstilles syntetisk.

Figur 1.6
Fra såning til færdig
tobaksvare.

TOBAKSPLANTENS CYKLUS

Såning

Tobaksplanten er 1-årig og udvikler sig fra såning til høst på 4 - 6 måneder, afhængigt af dyrkningsforholdene. Frøene er utroligt små, ca. 12.000 frø pr. gram, og for at undgå unødigt gødnings- og vandingsforbrug og et stort udtyndingsarbejde i marken, sås frøene i mindre såbede, hvorfra småplanterne let kan udtyndes og senere udplantes.

Dyrkning

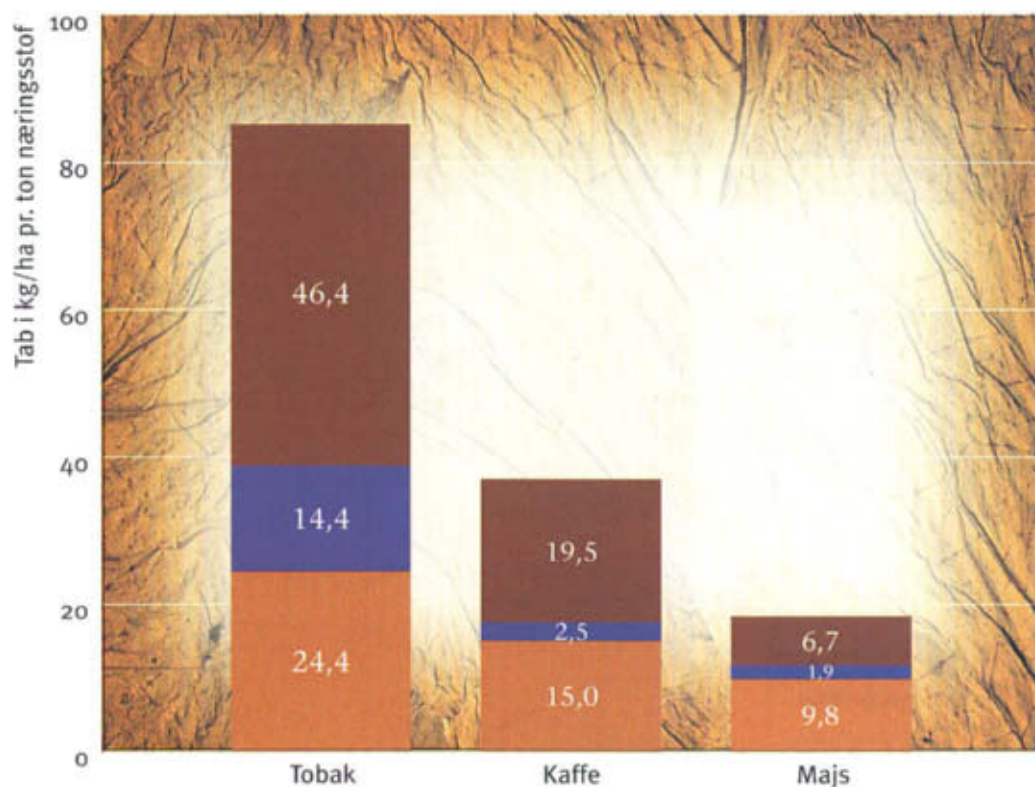
Dyrkning af tobak er umådeligt arbejdskrævende, og både pasning og høst foregår hyppigst med håndkraft. I lande med varmt klima sår man flere hold frø i løbet af foråret, og kan dermed også høste og tørre bladene over en længere periode.

Mens frøene spirer, klargøres markerne med jordbearbejdning og rige-

lig gødning. Tobak er en grådig plante, og den kan blive mellem 1,5 og 3 m høj. For at udvikle sig til fuld størrelse på så relativt kort tid skal planten have mange næringsstoffer.

Efter 4 - 6 uger kan småplanterne plantes ud på markerne, og væksten tager herefter fart. I denne periode er der meget arbejde med at luge, vande og bekæmpe sygdomme fra insekt- eller svampeangreb. Endvidere er det vigtigt, at blomsterne fjernes, når de begynder at vise sig, da planten ellers bruger energi på frødannelse i stedet for tilvækst af bladmassen, som er det egentlige produkt. En tobaksplante sætter ca. 400.000 frø, så man behøver ikke lade ret mange planter stå med blomster for at sikre formeringen. I øvrigt leveres frøene mange steder af tobaksfirmaerne, da planten som så mange andre økonomisk vigtige afgrøder er genstand for forædling.

Udplantning

Figur 1.7
Jordens tab af næring ved
dyrkning af forskellige
afgrøder.
Kilde: Kontakt, nr 5,
1995/96.

Kalium
Fosfor
Nitrogen

Figur 1.8
 Mexikanske høstarbejdere arbejder på at få høsten i hus.
 Kentucky, USA.

Figur 1.9
 Høstarbejder i færd med
 at høste sandbladene.
 USA.

Bladene høstes ikke på én gang, men plukkes enkeltvis, efterhånden som de modner. Denne proces foregår i det meste af verden stadig ved håndkraft, og kræver meget arbejde. De nederste 4 blade, "sand-bladene", høstes først. Herefter de næste 8-10 blade, "fod-bladene", dernæst de 4 - 10 "mellem-blade" og til slut "top-bladene". Kun de såkaldte Burley-tobakker høstes ved stamhøst, hvor hele planten skæres af og lufttørres, før bladene knækkes af og sorteres.

Høst

For alle tobakstyper gælder det generelt, at bladenes kvalitet stiger op efter, så top-bladene er de fineste. Top-bladene har også det højeste nikotin-indhold – for visse typer helt op til 6 % af tørstoffet. Alle de forskellige bladtyper har deres egen anvendelse i produktionen af tobaksvarer, og kvaliteten og nikotin-indholdet er desuden stærkt afhængig af plantesort, dyrkningsforhold, modningsgrad og behandling samt opbevaring efter høst.

Når bladene er høstet, skal de tørres. Herved reduceres bladenes vægt til ca. 15 % af de friske blades vægt. Det foregår enten som lufttørring i skygge under et halvtag, soltørring i solen, men dækket mod dug om natten, varmetørring i opvarmede tørrelader eller røgtørring over åben brændeild. Størstedelen af verdens tobakshøst varmetørres. Denne metode er den hurtigste, men er meget energikrævende, hvilket er et problem i især fattige lande med træ som energikilde. Efter tørringen sorteres bladene endnu en gang inden salg.

Tørringsmetoder

Når bundterne med tørrede tobaksblade kommer til fabrikken, fermenteres de. Det er en enzymatisk proces, der har til formål at nedbryde uønskede stoffer, især proteiner og sukkerstoffer. Derudover øger fermenteringen brændbarheden og skaber den duft og farve, der er karakteristisk for den tobak, forbrugerne kender. En del af nikotinen forsvinder ligeledes ved processen. For at fermenteringen kan forløbe tilfredsstillende ved egen kraft, skal der anlægges en stabel med ca. 2000 kg tørrede tobaksblade, der alle fugtes let. Herefter vil gæringen

Fermentering

*Figur 1.10
Tobaksblade hængt til
tørre i åben stråtækt
hytte, Tanzania.*

Gentørring

begynde af sig selv ligesom i en kompostbunke. For at varmeudviklingen ikke skal ødelægge tobakken, må stabelen splittes og vendes flere gange i løbet af de ca. 70 døgn, fermenteringen tager. Denne metode er langsom og arbejdskrævende, og man går i stigende grad over til en anden metode, kaldet gen-tørring, "re-drying" eller maskinfermentering.

Ved gentørring opvarmes bladene og tørres kraftigt, hvorefter de afkøles til stuetemperatur under tilføring af passende mængde vand, så bladene bliver fugtige. Dette tager kun nogle få timer. Herefter pakkes bladene i tønder eller baller, hvor fermenteringen finder sted ved hjælp af de ca. 50 graders varme der udvikles. Tønderne/ballerne lagres i 1 -

Figur 1.11
Tørring af tobaksblade,
Øst Java, Indonesien.

Figur 1.12
Tobakstørrelade, USA.

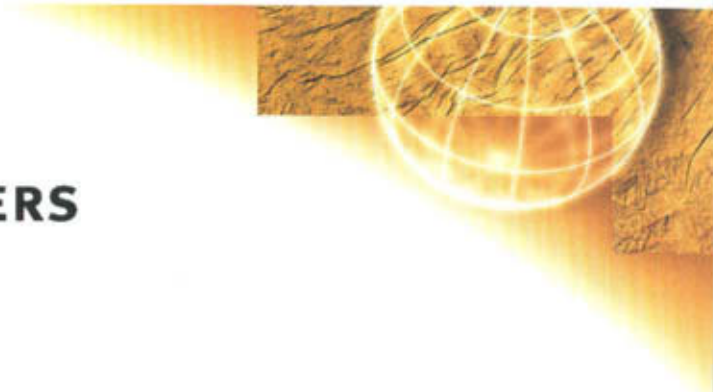

*Figur 1.13
Tobaksballer klar til pro-
duktion.*

Kritik af tobaksproduktio-
nen

3 år, afhængig af tobakssorten. Efter fermenteringen er tobakken blevet til såkaldt råtabak, der efter en yderligere tørring er klar til forarbejdning til diverse tobaksvarer.

Den vestlige verdens miljøorganisationer kritiserer tobaksproduktionen af mange grunde. De vigtigste er energiforbruget og de mange sprøjtemidler, der er nødvendige for dyrkningen. Tobaksplanten har yderligere en tendens til at udpine jorden, fordi den kræver meget mere kalium, fosfor og kvælstof pr. ha end de fleste andre afgrøder (se figur 1.7 på side 17). Hvis tobak skal indgå i en bæredygtig dyrkningsform, skal den ikke dyrkes i store plantager som monokultur, men indgå i et varieret system med afgrøde-rotation på små arealer.

FORSKELLIGE TOBAKSTYPER ANVENDELSE

Til fremstilling af forskellige tobaksvarer som f.eks. cigaretter, cigarer og røgtobak anvendes forskellige tobakstyper, som inddeles efter sort, dyrkningssted, bladtype samt høst- og tørringsmetode.

Nogle af de vigtigste typer er Virginia og Burley, der er såkaldte grundtobakker. Det er tobakstyper, som kan bruges rene i modsætning til f.eks. Orient-tobakker og Latakia, der er så specielle i smagen, at de så godt som altid blandes med andre typer og derfor betegnes blandingstobakker.

Virginia-tobakken blev først dyrket i den amerikanske stat af samme navn men dyrkes også i sydstaterne North- og South Carolina, Georgia og Florida i USA, samt i store lande som Canada, Brasilien, Zimbabwe, Indien og Kina. Sidstnævnte er verdens største producent, men producerer, ligesom det er tilfældet i Indien, mest til hjemmemarkedet. Virginia er den tobakstype, der dyrkes mest af overhovedet. Virginiatobakken høstes ved bladhøst og varmetørres gennem 3 - 5 dage. Efter gentørring og diverse behandlinger lagres tobakken 1 - 2 år. Den færdige tobak er oftest lys, og røgen giver en sur reaktion ved kemisk analyse. Nikotin udgør ca. 2,5% af tørstoffet.

Virginiatobakken

Burley-tobakken kommer ligeledes fra USA og dyrkes i 8 af øststaterne fra Virginia og nordpå, hvor den udgør ca. 1/3 af den amerikanske produktion af råtobak. Den adskiller sig fra Virginia-tobakken ved at blive stamhøstet og lufttørret. Den videre forarbejdning sker på samme måde som med Virginiatobakken, men lagringstiden er noget længere. Burley-tobak er oftest mørk, og røgen giver en basisk reaktion. Nikotin-indholdet er på 4% af tørstoffet.

Burleytobakken

Orienttobakken

Orienttobak er en betegnelse, der dækker over mange forskellige typer tobak, der alle kommer fra Mellemøsten samt Tyrkiet, Grækenland og andre dele af Sydøsteuropa. De bladhøstes og tørres ved sol- eller lufttørring eller en kombination af disse. Tobakkerne er uensartede i såvel kvalitet som farve men er forholdsvis lyse. Røgen har sur reaktion, og nikotinindholdet er mindre end for de amerikanske tobakker, kun ca. 1,3%.

Latakia

Latakia har navn efter den syriske havneby, hvorfra denne tobakstype oprindeligt blev udskibet. I dag er Cypern den største producent af Latakia-tobak. Typen adskiller sig fra de øvrige Orient-tobakker ved en næsten sort farve, der skyldes, at bladene efter høst og soltørring ophænges i lukkede tørrelader, hvor der tændes bål af forskellige duftende træsorter. Røgen herfra giver bladene den mørke farve og specielle aroma. Selve tobaksrøgen fra Latakia har neutral reaktion.

Alle de nævnte tobakstyper inddeles i mange forskellige sorter og kvaliteter. Herudover findes en lang række andre og mindre anvendte tobakstyper, der hovedsagelig anvendes i blandinger med de ovennævnte.

Tobakstyper til cigaretter

Til cigaretter, som er den mest solgte tobaksvare i dag, bruges for det meste blandinger af lyse og mørkere Virginia-tobakker eller Virginia blandet med Burley eller nogle af Orient-tobakkerne. Disse cigaretter betegnes "blended", og er næsten enerådende på det danske marked, men dette er af forholdsvis ny dato. I 1920-erne og 30-erne var tyrkiske cigaretter højeste mode i Danmark. Derudover røg man rene Virginia-cigaretter, men efter 2. Verdenskrig begyndte blended-mærkerne at dominere. Kendte danske cigaretmærker som "King's", "Grøn Cecil" og "Prince" er alle blended. Før krigen var f.eks. Cecil lavet af tyrkiske tobakker, men den ændrede smag hos forbrugerne skabte konkurrence, der førte til en re-lancering af cigaretmærket med ny tobakssammensætning.

*Figur 1.14
Tobaksmark, New
Zealand.*

Til cigarer, der har haft en støt faldende markedsandel gennem tiderne, kan bruges flere forskellige tobakstyper. Mest kendte er Havana-cigarer, et kvalitetsprodukt, der udelukkende laves af cubansk tobak. Størstedelen af verdensproduktionen fremstilles dog af andre tobakker, ofte er der tobak fra mange forskellige verdensdele i samme cigar. F.eks. stammer dækbladet på cigaren oftest fra Sumatra, mens ombladet kommer fra Java og er rullet om indlægget, den egentlige cigartobak, som for det meste er brasiliansk. Selv om cigarer næsten altid forbindes med Cuba, er det dog ikke de store mængder, der kommer ud på verdensmarkedet herfra. Der fremstilles ganske vist masser af cigarer på Cuba, men størstedelen af produktionen forbruges af cubanerne selv.

Tobakstyper til cigarer

Til pipetobak eller røgtobak, som det også kaldes, anvendes alle de ovennævnte typer og mange flere, men hovedbestanddelene af færdigkøbte blandinger er dog Virginia- og Burley-tobakker.

Tobakstyper til røgtobak

TOBAKSDYRKNING

fra skud
til skod

DE TOBAKSDYRKENDE LANDE

Som for de fleste afgrøder der dyrkes globalt, er der også for tobaks vedkommende stor forskel på vilkårene for produktionen i forskellige lande. De enkelte landes økonomiske og teknologiske stade samt naturgivne betingelser afgør, hvordan en afgrøde produceres, og hvor stort udbyttet bliver. Selv om tobak dyrkes i mere end 100 lande, ligger godt 78%

Land	Antal tons	% af verdens produktion
Kina	2.900.000	40,0
USA	688.222	9,6
Indien	562.750	7,8
Brasilien	452.000	6,3
Tyrkiet	229.400	3,2
Zimbabwe	207.767	2,9
Indonesien	177.000	2,5
Malawi	142.162	2,0
Italien	136.000	1,9
Grækenland	131.500	1,8
Hele Verden	7.175.429	100,0

Figur 2.1. De 10 største producenter af tobaksblade (ubehandlede) 1996.

Kilde: Tobacco Journal International. 1998 yearbook.

Land	Eksport i tons	% af verdens eksport
Brasilien	236.500	13,9
USA	210.000	12,4
Zimbabwe	173.944	10,3
Malawi	120.320	7,1
Tyrkiet	115.000	6,8
Italien	110.500	6,5
Grækenland	100.000	5,9
Indien	74.000	4,4
Kina	69.000	4,1
Tyskland*	35.000	2,1
Bangladesh	32.000	1,9
Thailand	28.350	1,7
Hele Verden	1.693.868	100,0

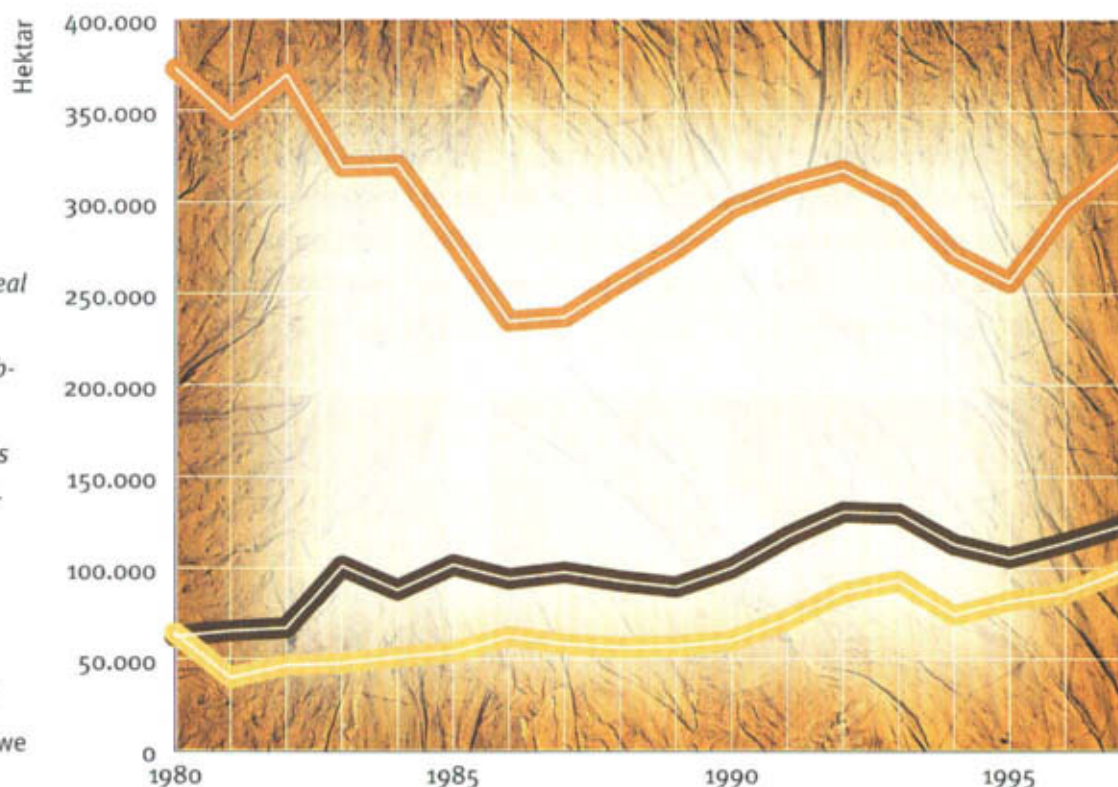
*) Tysklands eksport er importerede blade til videresalg

Fig. 2.2. De 12 største eksportører af tobaksblade (ubehandlede) 1996.

Kilde: Tobacco Journal International. 1998 yearbook.

*Figur 2.3
Det dyrkede areal
med tobak i
Malawi, Zimbab-
we og USA.
Kilde: FAO, FN's
levnedsmiddel-
og landbrugs-
organisation.*

USA
Malawi
Zimbabwe

af verdensproduktionen hos de 10 største producenter. Alene Kina tegner sig for 40% af verdensproduktionen.

Kina eksporterer dog under 3 % af den samlede produktion, hvorfor landet ikke spiller nogen større rolle på det internationale tobaksmarked. En anden stor producent, Indien, eksporterer kun mellem 10 og 20% af sin produktion, og dominansen på verdensmarkedet ligger derfor hos de øvrige tobaksproducenter. Med hensyn til produktionens størrelse er disse producenter nogenlunde ligeligt fordelt på rige og fattige lande. Ser man på tobaksarealernes størrelse, svinger de meget, men på samme måde. Jf. fig. 2.3. Dette hænger bl.a. sammen med pris- og klimaudsving. De økonomiske konsekvenser af svingningerne er derimod meget forskellige i de enkelte lande, hvilket vi skal se på i det følgende.

I Afrika, hvor klimaet overalt er varmt, har stort set alle lande en eller anden form for tobaksdyrkning. Malawi og Zimbabwe adskiller sig dog fra alle andre afrikanske lande ved at have en meget stor tobaksproduktion, der samtidig er en af de væsentligste kilder til eksportindtægter. Disse to lande er med andre ord dybt afhængige af tobaksdyrkningen. Jf. afsnittet om monoeksport i kapitel 3.

TRADITIONEL TOBAKSDYRKNING

En stor del af tobaksdyrkningen i Afrika og andre ikke-avancerede tobaksområder foregår på små landbrug, hvor bønderne har indgået en aftale med et tobaksfirma om at levere en afgrøde. Ofte sker betalingen på forhånd, så avleren har mulighed for at købe de sprøjtemidler og gødningsstoffer, der er nødvendige til dyrkningen. Dette kan umiddelbart se ud som en fordel, da bønderne dermed ikke selv behøver at investere meget for at etablere sig som tobaksdyrkere, blot de har et stykke jord. I praksis kan systemet imidlertid udvikle sig til en form for gældsslaveri, som bl.a. kendes fra Brasilien, hvor regnskovens gummitappere er tvunget til at vedblive med at samle gummisaft for den samme opkøber, fordi de er forudbetalt og derfor pengeløse, når gummiet er leveret. For når høsten er afleveret til tobaksfirmaet, står bonden uden penge og har oftest intet andet valg end at tage imod en ny forskudsbetaling for den næste afgrøde. Samtidig er han afskåret fra at sælge sin afgrøde til en bedre pris et andet sted, hvis priserne skulle været steget i mellemtiden. Tobaksfirmaet fastsætter prisen allerede inden frøene er i jorden, og denne pris er naturligvis så lav, at firmaet har sikret sig mod faldende priser på verdensmarkedet. Slår høsten fejl, er konsekvenserne uoverskuelige for de fattige bønder.

Tobaksfirmaerne fastlæser bønderne

Figur 2.4

Lugning af tobaksmark,
Cuba.

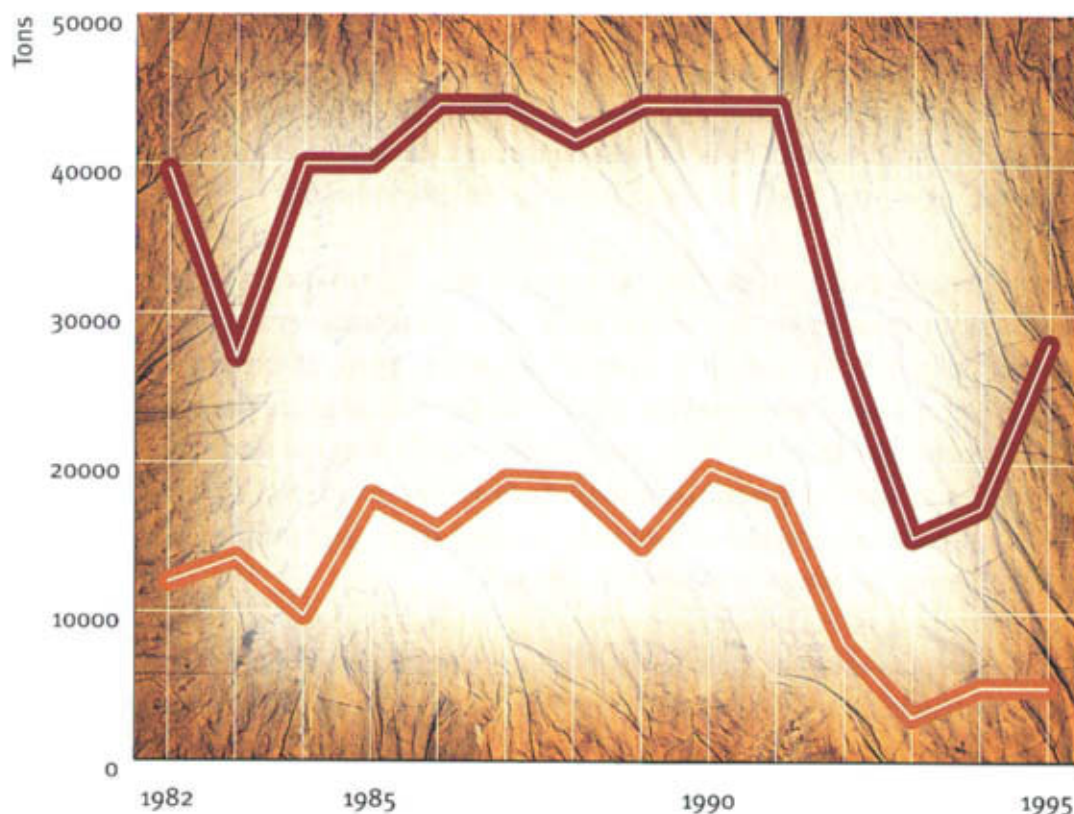
Tobaksdyrkning i de fattige
lande

Som nævnt i kap. 1 er tobaksdyrkingen særdeles arbejdskrævende. I de fattige lande har man ikke adgang til de maskiner, der benyttes i f.eks. USA og Canada. Desuden er de dyrkede arealer gerne små, så en investering i maskiner aldrig ville kunne betale sig alligevel. Derfor foregår alle led i dyrkingen ved håndkraft, og tørringen sker hos den enkelte producent, ofte ved varmetørring under et stort forbrug af brænde.

Når marken er ryddet, trækkes der regelmæssige furer i jorden, som vandes godt, før de små udplantningsplanter fra såbedene kan plantes. Hver enkelt plante sættes i sit eget plantehul, og der laves yderligere et par huller ved siden af stængelen. Disse huller skal tilføres kunst-

gødning kort tid efter plantningen, men endelig ikke før, da de spæde planter ikke kan tåle gødningen, før de er kommet i vækst. Planterne vokser meget hurtigt, og der skal jævnligt luges, vandes og gødes, for at de kan udvikle sig rigtigt. Endvidere skal de sprøjtes med diverse bekæmpelsesmidler i mange omgange, for som tilfældet er med mange forædlede og højtydende plantesorter, er de ikke særligt modstandsdygtige mod sygdomsangreb. De lokale tobakssorter, som mange bønder dyrker til eget brug "i baghaven", er langt mere modstandsdygtige og behøver ikke så megen pasning som handelstobakkerne. I den forbindelse er der en interessant udvikling i gang på Cuba. Tidligere importerede Cuba store mængder pesticider til landbruget fra USSR, men efter Sovjetunionens sammenbrud har Cuba i stigende grad været nødsaget til at satse på økologiske dyrkningsmetoder –

Tobaksdyrkning på Cuba

Figur 2.5
Cubas tobaksproduktion.
Kilde: FAO.

Lufttørret til
cigarer
Eksport af
tobaksblade

simpelthen fordi man, bl.a. på grund af USA's handelsblokade, ikke længere kunne skaffe de nødvendige mængder gødning og sprøjtemidler. Om det vil lykkes for Cuba at vende "ulykken" til en miljøfordel på længere sigt, kan man i øjeblikket kun gisne om, men hvis det går godt, kan erfaringerne fra Cuba måske spredes til andre fattige tobaks-lande.

PROBLEMER VED TRADITIONEL TOBAKSDYRKNING

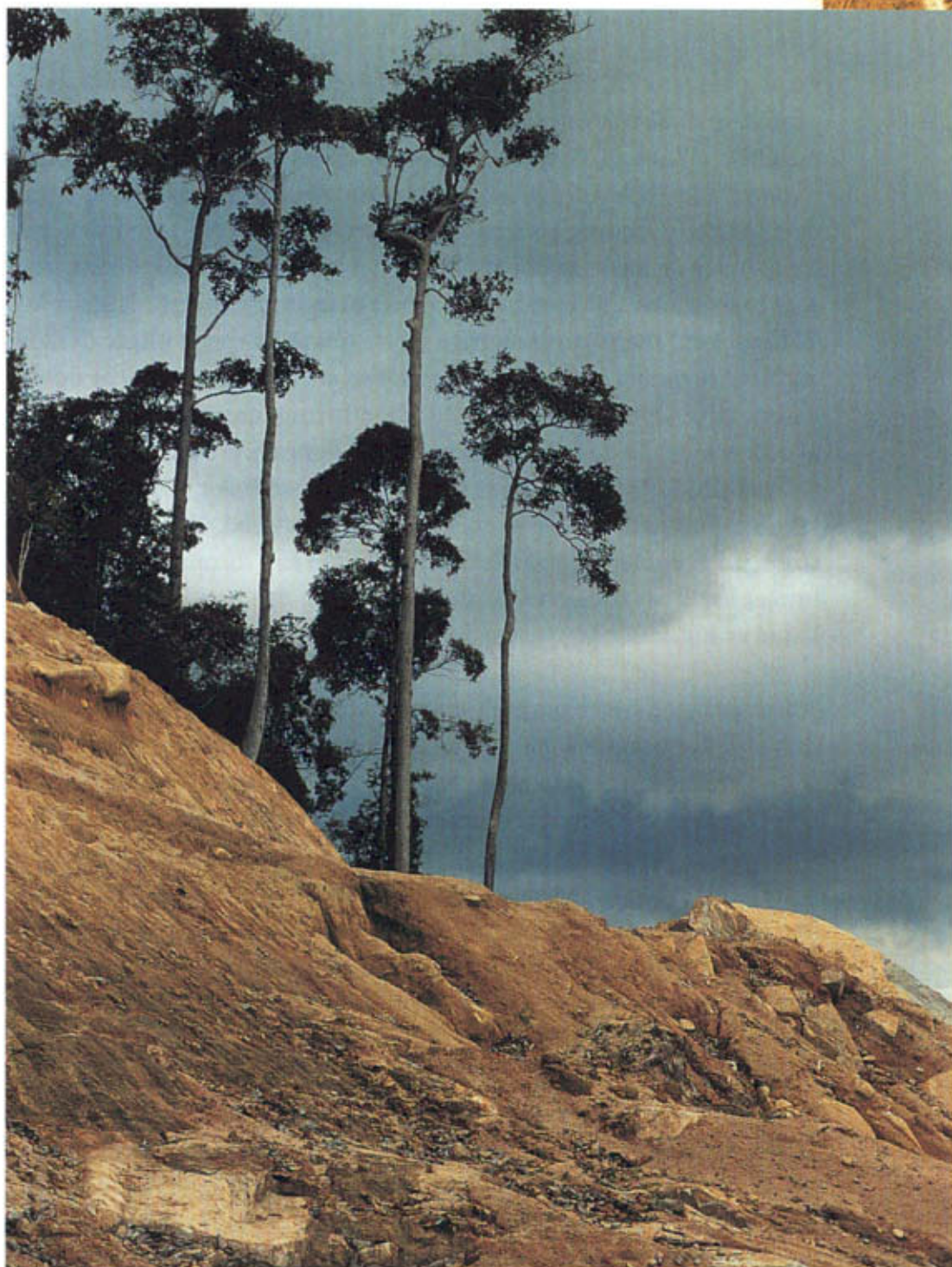
Når høsten begynder, skal der igen bruges megen arbejdskraft, for som tidligere beskrevet, modner alle blade ikke samtidig. Høsten påbegyndes forneden på planten, og i løbet af en 2-måneders periode plukkes bladene, efterhånden som de modner. Bladene fra de forskellige dele af planten holdes adskilt under høst og tørring, da de ikke er af samme kvalitet, og derfor også har forskellige anvendelsesområder.

Tørring af tobaksblade –
et problem

Tørringen af tobaksbladene har i de senere år været genstand for megen opmærksomhed og kritik. Det varme klima til trods tørres langt den største del af tobaksbladene ved røg- eller varmetørring, dvs. ved kunstig opvarmning. Bladene ophænges i lukkede tørrelader, og der ledes 30-35° varm luft til dem i 7 - 10 dage – eller der tændes bål under bladene, der så tørrer i røgen. Denne metode er den hurtigste, og giver det mest ensartede produkt, men er forbundet med store miljømæssige problemer i nogle af producentlandene.

På verdensplan tørres ca. halvdelen af de fattige landes tobaksproduktion ved kunstig varme, og da der skal knapt 8 kg træ til at tørre 1 kg tobak, er der tale om et voldsomt indgreb i den lokale bestand af skov i de områder, hvor denne tørremetode er fremherskende.

Indgreb i skovbestanden

Figur 2.6
Ryddet og
eroderet
regnskov.

En af grundene til, at der går så store mængder energi til denne tørreproces, er at den er forbundet med et voldsomt spild på grund af den primitive teknologi. Hvis tobakken blev samlet til tørring i store, moderne tørrelader, ville energiforbruget kunne nedbringes væsentligt, men den spredte dyrkning på små arealer umuliggør dette. I stedet benytter man sig de fleste steder af u-landenes traditionelle energikilde træ, som man henter i skovene. I Zimbabwe benytter man hovedsagelig kul til tørringen, men i andre fattige lande har de færreste tobaksdyrkere andre muligheder end at benytte træ. Der er allerede i 1970'erne udviklet effektive soltørringsanlæg til tobakstørring, men selv om solenergi ofte er rigelig i de fattige lande, bruges denne form stort set ikke, da de små producenter ikke har råd til de investeringer, sådanne anlæg ville koste. Resultatet er, at selv om man godt ved, hvordan et af de store miljøproblemer ved tobaksdyrkningen kan formindskes, får misbruget lov til at fortsætte, fordi økonomi og infrastruktur i de fattige lande er for dårlig.

Træfældningen blotlægger jorden for erosion

Tobaksplanten trives normalt godt i relativt regnfattige områder, hvis den blot kunstvandes. Men netop i den slags områder er skoven sparsom og truet, og fældning af vegetationen blotlægger jorden for erosion. Også i mere skovrige områder ser man voldsomme indhug i skovene. Dette har været tilfældet gennem mange år, alene på grund af befolkningsvæksten og det stigende behov for jord og brænde, men den øgede tobaksdyrkning fremmer et problem, der er stort nok i forvejen. Op gennem 1980'erne har tobaksindustrien i stigende grad søgt at få tobaksdyrkerne til at genplante skov på de ryddede arealer, bl.a. for at sikre, at der fortsat er brænde til tørringen. Det er imidlertid ikke let at få en fattig bonde til at plante 1 ha skov for at dyrke $\frac{1}{2}$ ha tobak. For selv om han vælger en hurtigtvoksende træsort som eucalyptus, må han alligevel regne med, at jorden er bundet af skov i mindst 5-6 år, før den kan inddrages til anden produktion igen, og så megen jord har de færreste at give af. Desuden suger eucalyptus store mængder vand fra stor dybde med grundvandssænkning til følge.

Tobakken dyrkes som oftest i rotation med andre afgrøder, således at den plantes, når markerne er høstet for f.eks. majs eller andre fødevarer afgrøder. Ikke desto mindre optager tobaksplanterne uomtvisteligt den bedre del af landbrugsjorden, der kunne være brugt til endnu en fødevarer afgrøde eller andre eksportafgrøder. For planten er som tidligere nævnt krævende med hensyn til jordbund og gødning og kan ikke trives på de dårligere jordstykker. I i-landene, hvor fødevarerproduktionen er rigelig, er dette ikke noget særligt problem, men i de dele af verden, hvor det i forvejen kniber med at brødføde befolkningen, bliver det et voksende problem.

Når så mange af de fattige landes bønder alligevel satser på tobakken, er der selvfølgelig nogle årsager til det. En af de vigtigste er, at når man er meget fattig, har man sjældent råd til at sige nej til en ekstra indtjening, uanset hvad de miljømæssige og ernæringsmæssige konsekvenser kan være. Overalt i verden ser vi, at langsigtet planlægning kræver et solidt økonomisk fundament eller en fornuftig og vedvarende bistand. Miljøhensyn er mange steder stadig en luksus, som kun de rige lande kan tillade sig. Den oprindelige bæredygtige udvikling sættes næsten altid over styr, når nød og økonomiske interesser kommer til. For tobak er en reel mulighed for at tjene penge! I områder hvor langt de fleste lever af selvforsyningslandbrug, er der ikke mange muligheder for at få rede penge i hånden, og netop penge er vigtigt for at skaffe sig de større, eftertragtede ting, man ikke altid kan bytte sig til, som f.eks. redskaber, cykler, luksusvarer – eller måske til at få sine børn i skole, så de ikke behøver at blive ved landbruget.

Blandt andet derfor er det paradoksalt, at netop tobaksdyrkende familiers børn kommer mindre i skole end andre børn i Afrika. Grunden hertil er den arbejdskrævende dyrkningsproces, hvor børnene er en vigtig arbejdskraft. Når familien dyrker tobak, udvides den tid, hvor børnene ikke kan gå i skole, og det har ofte den konsekvens, at de reelt ikke får muligheden for at følge med.

Tobakken tager pladsen
fra andre afgrøder

Børnene er en vigtig
arbejdskraft ved tobaks-
dyrkning

Når tobaksproduktionen øges, stiger antallet af rygere

Et helt andet problem er, at når tobaksproduktionen i et land øges, stiger antallet af personer, som har daglig kontakt med tobak gennem deres arbejde, og udbuddet af tobaksvarer bliver desuden større. Herved stiger antallet af rygere, og risikoen for tobaksrelaterede sygdomme og dødsfald øges. Dertil kommer, at penge til mad måske bruges til tobak i stedet. Som mange storrygere vil bekræfte, er tobakken noget af det, man nødigst vil undvære, også selv om økonomien er dårlig, og i familier, hvor man lever på et eksistensminimum, er det en katastrofe, hvis et eller flere tobaksafhængige familiemedlemmer bruger pengene til tobak i stedet for mad.

ALTERNATIVER TIL TOBAKSDYRKNING

Zimbabwe satser på andre afgrøder

Zimbabwe er et af de lande, der arbejder på at finde alternativer til den indbringende tobaksdyrkning. Man har indset, at tobakken er en risikabel afgrøde, både på grund af dyrkningskravene, konkurrencen med fødevarerne, de svingende verdensmarkedspriser og anti-tobakskampagnerne, men også på grund af miljøkonsekvenserne. Derudover er det altid risikabelt at være meget afhængig af én bestemt råvare, hvad enten det er tobak eller noget andet. Tidligere kom næsten hele landets tobaksproduktion fra den hvide befolknings storgodser, som også stadigvæk leverer størstedelen. Men så sent som i 1992 fastsatte Zimbabwes regering som led i en omstrukturering af landbruget, så lave priser på majs, at et stort antal bønder omlagde til tobaksdyrkning. Mange af de strukturændringer, som skete først i 1990'erne i Zimbabwes landbrug, var pålagt af Verdensbanken, der krævede økonomien omlagt til mere eksportorienterede afgrøder for at yde de ønskede lån. En voldsom tørke i 1992 og senere i 1995 gav ikke regeringen mange muligheder for at takke nej til "rådene" udefra.

Verdensbanken: IBRD, International bank for Reconstruction and Development: En af FN's særorganisationer oprettet i 1945 for at bidrage til økonomisk udvikling af medlemslandene gennem bl.a. långivning. Medlemskab forudsætter medlemskab af Den Internationale Valutafond. Østlandene står uden for begge organer. IBRD har 149 medlemmer. Hoveddelen af IBRD's lån gik i begyndelsen til Europa, men er nu overført til udviklingslandene. Hovedsæde Washington D.C.

Nyere undersøgelser af landbruget i Zimbabwe har vist, at når man indregner investeringsbehovet for forskellige afgrøder, giver både majs, kartofler og bomuld højere overskud end tobaksdyrkning. Problemet med disse afgrøder er dog, at de ikke giver så mange eksportindtægter. Endvidere har landets mange småbønder brug for afgrøder, som kun fylder lidt på markerne, kan lagres i lang tid, og som er velegnede til eksport. Til dette formål prøver man nu at indføre afgrøder som paprika, chili og andre krydderier. Zimbabwe modtager store beløb i bilateral bistand – mest fra USA og Storbritanien, men også en del fra Danmark og andre EU-lande.

Bilateral bistand: Direkte overførsel fra donorland til u-land, mens hjælpeindsatsen ved multilateral bistand sker gennem internationale organisationer som FN.

Nogle af bistandsprojekterne – bl.a. de hollandske, beskæftiger sig med at finde egnede erstatninger for tobak som eksportafgrøde. Her har man med held forsøgt at indføre nye eksportafgrøder som roser, der kan sælges til høje priser i Europa. Der er ret høje investeringsomkostninger

Chili og roser som erstatning for tobak

des, at u-landene kan
s egne landmænd på
ger. Desuden har for-
rkes derfor andre ste-
derfor samme behov
røder, der kan erstat-

der ikke som i u-lan-
ergikrævende tørring
n foregår ved opvarm-
elig også et miljøpro-

i form af drivhuse, men så kan man også få samme eksportindtægter fra 1 ha med roser som for 50 ha med tobak, hvilket vil frigøre store arealer til andre afgrøder.

Det er klart, at ikke alle fattige tobakslande kan leve af at sælge chili og roser til Europa i stedet for tobak! Men tendensen i de store, internationale handels- og bistandsorganisationer er, at man i vidt omfang vil assistere lande, der vil mindske deres afhængighed af tobaksafgrøder og støtte projekter, der fremmer en tobaksfri tilværelse. Her er et godt indsatsområde for bistand, for netop mangel på midler til investering i nye produkter og manglende know-how holder ofte u-landsbefolkningerne fast i de afgrøder, de kender. Det kræver et økonomisk overskud at lægge produktionen om, men når det er sket, vil den nye produktion kunne bære sig selv, hvis den er rigtigt valgt i forhold til de geografiske, sociale og politiske betingelser.

Verdensbanken giver ikke længere lån til tobaksproduktion – men opmuntrer dog regeringer til at fremme eksportafgrøder, herunder tobak. Den voksende grad af industrialisering i u-landene og især NIC-landene giver øget efterspørgsel på fødevarer til bybefolkningerne, og dermed højere priser. Med højere salgspriser på afgrøderne vil bønderne have bedre mulighed for investeringer i landbruget. På den måde kan man måske få brudt fattigdoms- og afhængighedscirklen, og få forøget fødevare dyrkningen på bekostning af tobak.

NIC-lande: Newly Industrialized Countries: u-lande som efter 2. Verdenskrig har gennemløbet en større industriel opbygningsperiode. Har specielt karakteriseret udviklingen i en række lande i SØ-Asien og Latinamerika. Industrialiseringen er ofte baseret på investeringer fra virksomheder i i-lande.

blem, men i sammenligning med de mængder kul, olie og naturgas, der fyres af på transport, opvarmning og øvrig industri, er mængden anvendt til tørring af tobak ikke særligt iøjnefaldende, selv om den er stor.

Til gengæld møder tobaksdyrkerne stor modstand fra sundhedssektoren og forskellige miljøorganisationer, og tobaksindustrien har et problem. Hvor det tidligere var ca. 60% af befolkningen i i-landene der var rygere, er det nu kun ca. 30%, og tallet er faldende. Den faldende efterspørgsel på tobak blandt den rige verdens forbrugere er årsag til krise hos såvel tobaksavlerne som tobaksfirmaerne. Producentpriserne på tobak er i USA stagneret siden starten af 1980'erne. Dette kan naturligvis også mærkes i de fattige lande, men da avlerne her generelt får en dårligere pris for deres tobak end de amerikanske avlere, har man alligevel klaret sig ganske godt i konkurrencen. Tobaksproduktionen i f.eks. Afrika har da også været jævnt stigende i hele perioden.

Tobaksindustrien møder stor modstand fra Sundhedssektoren

**VERDENSHANDELEN
MED TOBAK**

fra skud
til skod

PRODUKTION OG FORBRUG

Udnyttelsen af tobaksplanten er en meget gammel historie, og plantens store tilpasningsevne gør den dyrkbar over store dele af jorden. Jf. kapitel 1 og 2. En egentlig kommerciel produktion blev dog først udviklet i løbet af 1700-tallet, og den dag i dag bliver ca. tre fjerdedele af al den producerede tobak stadig brugt i produktionslandene. Det kan man få en fornemmelse af ved at sammenholde fig. 3.1 med fig. 3.2.

Det er bemærkelsesværdigt, at tobakshandel stort set er rå tobaks-handel. Behandlingen af tobakken er nært knyttet til produktionen af færdigvaren, og derfor kan det ikke betale sig at behandle tobakken yderligere på produktionsstedet udover en eventuel stripning. De ændringer, der har været i handelsmønsteret, skyldes ændringerne i forbrugsmønsteret sammen med de regionale muligheder for dyrkning af de forskellige tobakstyper.

I begyndelsen af 1900-tallet lå hovedparten af tobaksforbruget på røgtobak og cigarer, men under de to verdenskrige og især den seneste, slog cigaretterne voldsomt igennem. Det betød også en omlægning af forbruget fra de mørke tobakstyper til de lyse. Og dermed også en ændring i den regionale efterspørgsel.

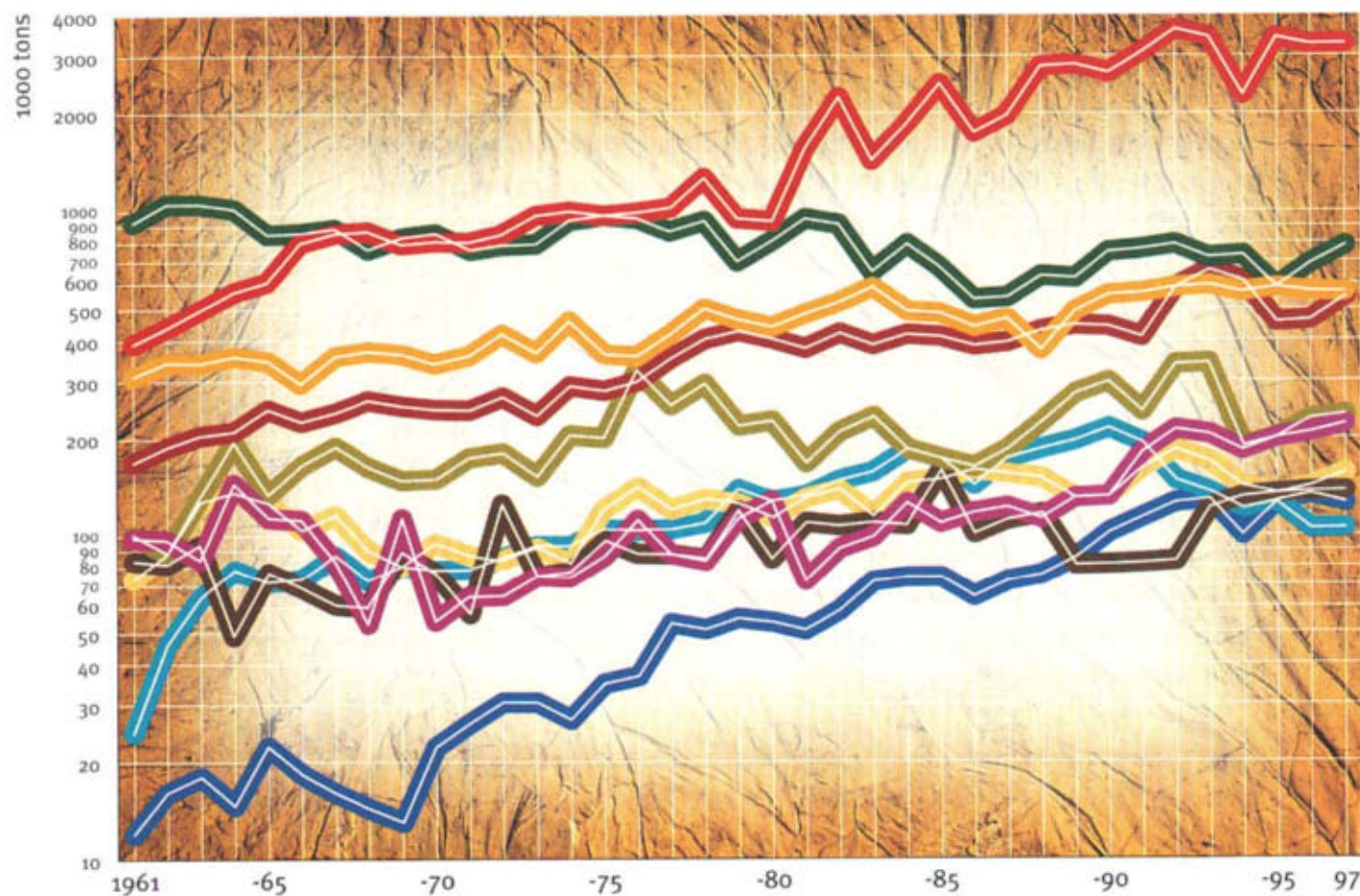
Udviklingen væk fra de mørke tobakstyper og over mod de lette ses tydeligt. Senere drives dette videre med fremkomsten af "light"-typerne og fokuseringen på såkaldt "sund" rygning. Jf. også kapitel 5.

I begyndelsen af denne bølge forsøgte fabrikanterne at nå det tilstræbte lavere tjære- og nikotinindhold ved at udvikle plantetyper, der var særligt fattige på disse stoffer. Men derved røg også en del af smagsstofferne, og man er derfor vendt tilbage til de oprindelige typer med den kendte smag.

Stripning: Stilke og grovere bladribber skilles fra selve tobaksbladet

Cigaretternes udbredelse medfører en omlægning fra de mørke tobakstyper til de lyse

Figur 3.1

De 10 største producenter
af råtabak.

Kilde: FAO.

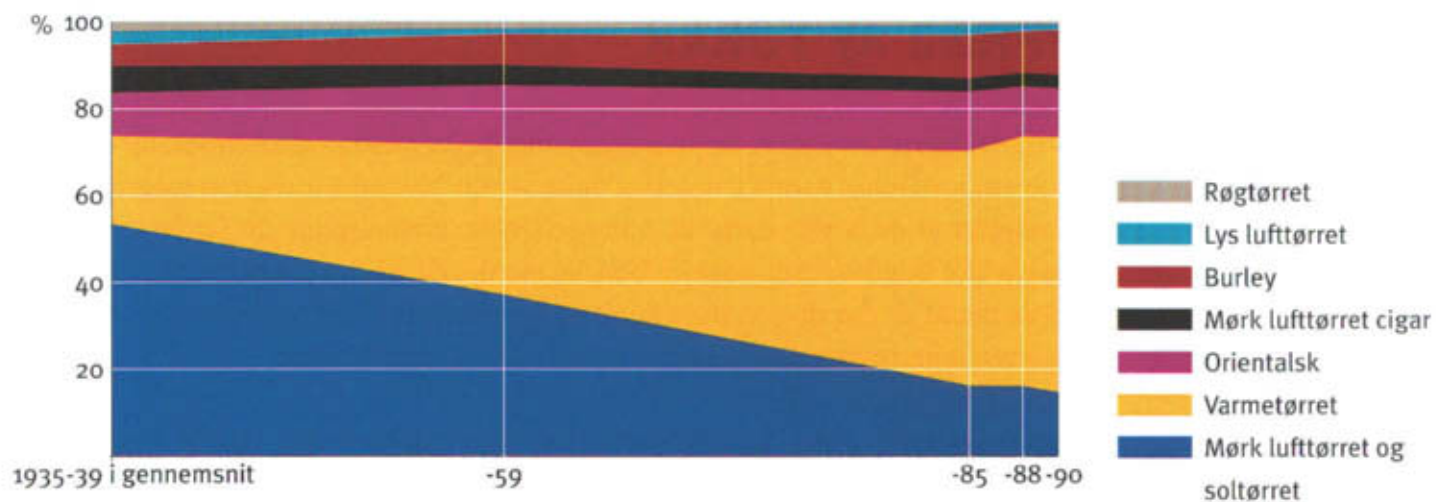
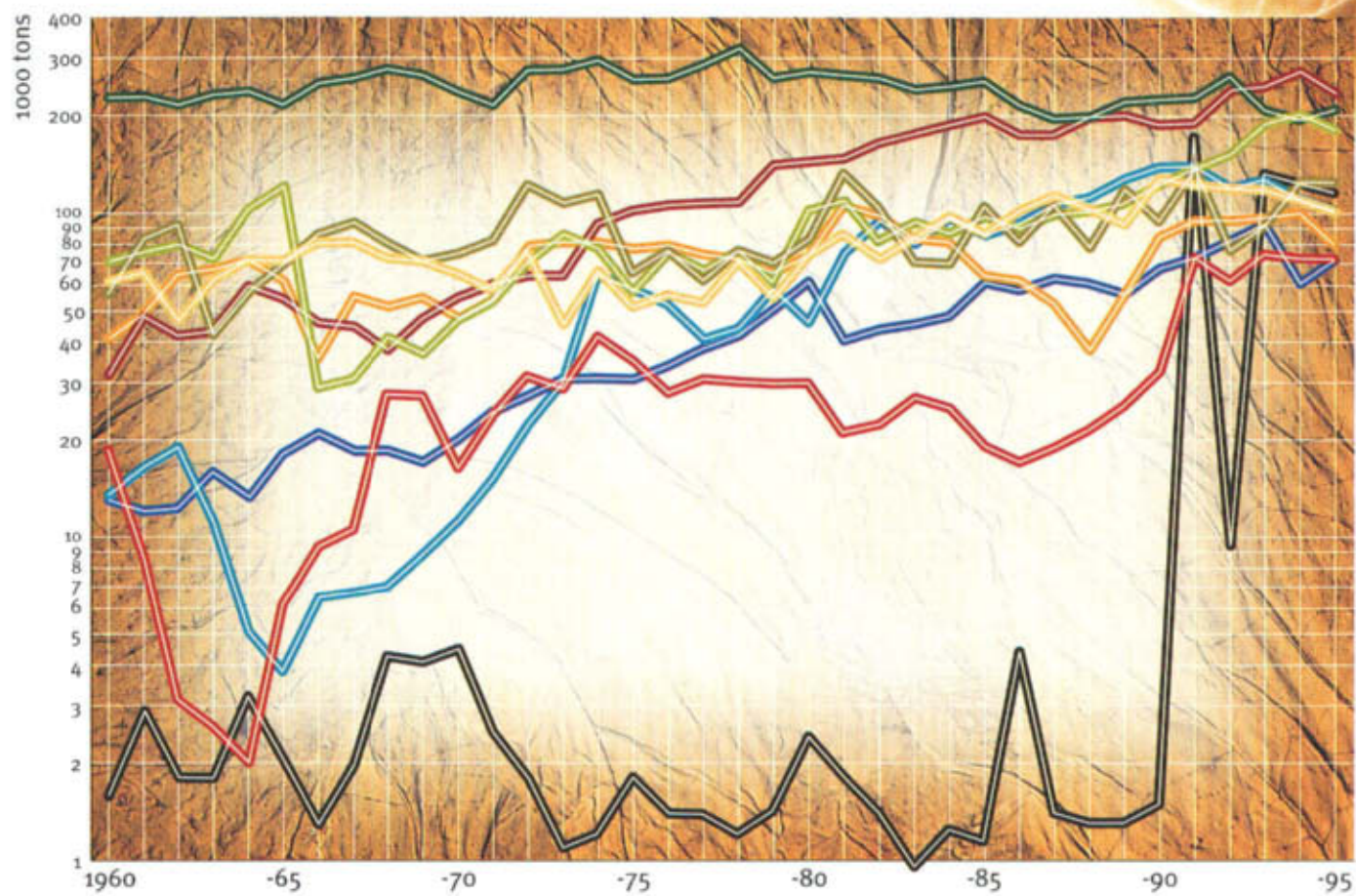
- USA
- Kina
- Indien
- Brasilien
- Tyrkiet
- Zimbabwe
- Indonesien
- Grækenland
- Italien
- Malawi

Figur 3.2, side 45 øverst

De 10 største eksportører
af råtabak.

Kilde: USDA – United States
Department of Agriculture.

- USA
- Zimbabwe
- Grækenland
- Tyrkiet
- Indien
- Brasilien
- Kina
- Italien
- Malawi
- SNG

Figur 3.4

På det lokale marked er tobakken lagt frem til interesserede opkøbere. New Guinea.

Tobaksopkøbere

OPKØB AF TOBAK

Tobaksbladernes vej mod det færdige produkt begynder med tobaksopkøberen, som rejser rundt, inspicerer og køber op. Hvor det foregår er meget afhængigt af de lokale forhold. I nogle lande, overvejende de fattigste, foregår det ude hos den enkelte bonde, eventuelt på det lokale marked. I visse lande er der dog indført kooperative eller statslige opkøbsorganisationer, som røgvarefabrikkernes opkøbere må handle med.

I de rigere lande, som USA, Europa og i Sydamerika, men også i lande som

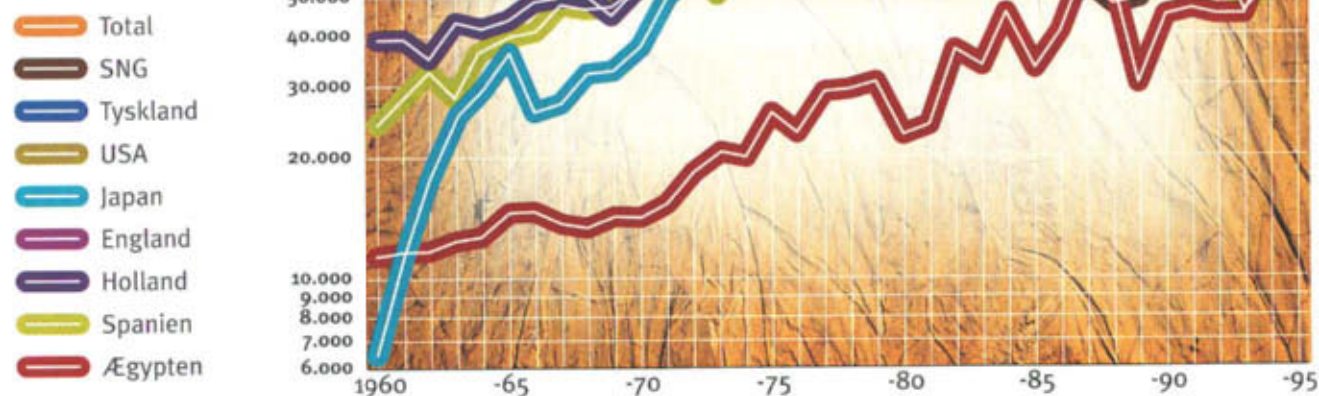

*Figur 3.5
Tobaksindvejning til auk-
tion, USA.*

*Figur 3.6
Tobakssække i auktions-
hal. Farmville, USA.*

Figur 3.7
De største importører
af råtabak (i tons).
Kilde USDA.

Malawi og Zimbabwe, sælges tobakken typisk på auktioner. Dyrkerne i området indleverer deres høst, og opkøberne kan så strømme til afhængigt af hvilke typer, de efterspørger. Det er således forholdsvis lokale eller regionale auktioner. I Izmir i Tyrkiet afholdes en særlig auktion, da størsteparten af den orientalske tobak passerer igennem der. En anden helt speciel auktion foregår hvert år i Bremen i Tyskland, hvor der kommer opkøbere fra hele verden. Da afholdes der nemlig auktion

over dækblade til cigarer. Fra auktioner går tobakken videre til den industrielle behandling på fabrikkerne.

Importstrukturen var indtil for nogle år siden en afspejling af de økonomiske forhold i verden, stor-importørerne var de rige lande. Dette billede har dog ændret sig i takt med, at flere af de rige lande, især USA, har fået en meget gennemslagskraftig anti-ryge-lobby. Dette har bevirket, at tobaksforbruget i flere af landene har været faldende. Tobaksfirmaerne har forsøgt at kompensere for denne indtægtsnedgang ved at satse voldsomt på lav- og især mellem-indkomstlande. Baggrunden for denne fordeling skal søges i indkomstniveauerne og dermed mængden af mulige kunder. En meget vigtig gruppe her er kvinderne, og tobaksindustrien satser derfor med kraftige reklamekampagner på kvinderne i bl.a. Sydøstasien.

Anti-ryge-lobby har reduceret tobaksforbrug

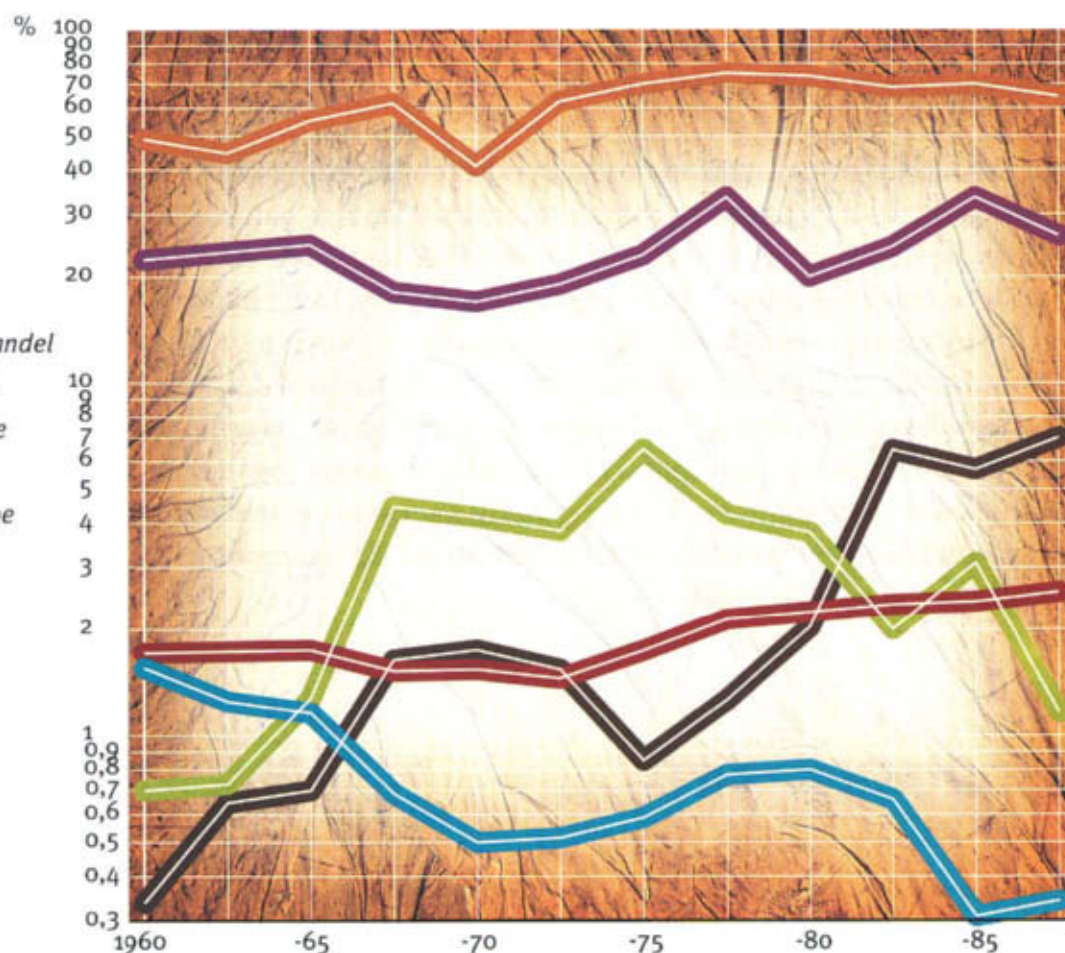
MONOEKSPORT

I forbindelse med diskussioner om de fattige landes problemer støder man ofte på begrebet monoeksport. Egentligt betyder det graden af et lands afhængighed af ét produkt. Altså f.eks. hvis et lands eksport er koncentreret på et enkelt produkt. Begrebet anvendes dog i almindelighed som et udtryk for, at en stor del af landets eksport er koncentreret på meget få produkter. Dermed antyder det også noget om landets afhængighed af produktion, prisudvikling og afsætningsforhold for den pågældende vare. I denne sammenhæng vil vi se på tobaks-eksportens andel af den samlede eksport for en række lande. Derigennem kan vi få et indblik i landenes afhængighed og følsomhed overfor f.eks. sygdomsangreb på tobaksplanterne, ugunstige klimatiske forhold og faldende priser pga. andre landes øgede produktion eller dalende efterspørgsel.

Landenes grad af produktafhængighed

Figur 3.8
Tobakseksportens andel
i % af den samlede
eksport for udvalgte
lande.
Kilde: FAO og Europe
yearbook, diverse
årgange.

Malawi
Zimbabwe
Cuba
Brasilien
USA
Indien

Som det ses, er de største producenter af tobak ikke særligt afhængige af tobakken rent eksportmæssigt. Det har flere forskellige årsager, som har været berørt tidligere (se side 27 og 39). Kina, der er den største producent, eksporterer kun en meget lille del af produktionen. Dette gør sig ligeledes gældende for en anden stor producent, nemlig Indien. For USA's og Brasiliens vedkommende er forklaringen på den lave eksportandel, at eksporten af andre varer, og det vil især sige industri-varer, er meget stor. Kun i de to afrikanske lande Zimbabwe og især Malawi udgør tobakseksporten en betragtelig andel af den samlede eksport. Med skiftet i rygevaner over mod "light" cigarettetyper bliver Burley og

især den varmetørrede Virginia mere anvendt, mens den orientalske tobak er på tilbagetog. Det har betydet dårlige afsætningsmuligheder for producenterne i Tyrkiet og Sydeuropa, hvor størstedelen af den orientalske tobak dyrkes. På den anden side har det øgede behov for de lettere tobakstyper betydet, at en række lande har kunnet trænge ind på dette kraftigt ekspanderende marked.

EUS MARKEDSORDNING

Det har således først og fremmest været skiftet i rygevaner, som har haft betydning for forskellige producentlandes muligheder på verdensmarkedet. Den eneste kendte undtagelse er EU, der også på dette område har gennemført en regulering af afsætningsmulighederne og derved igennem af produktionen.

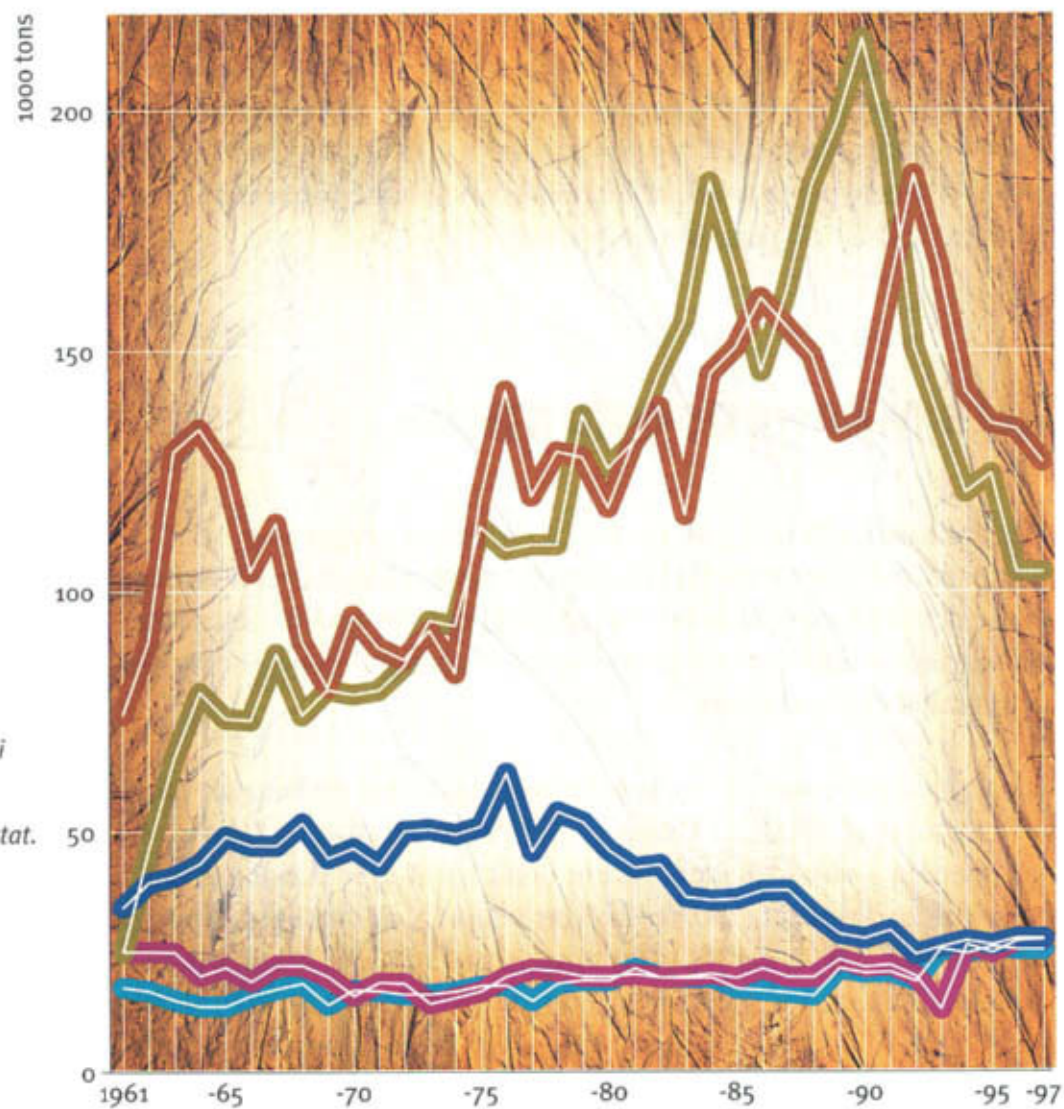
Tobaksproduktionen i EU er koncentreret i nogle af de fattigste områder af unionen: Trakien i Grækenland, Puglia i Italien og Estremadura i Spanien – områder, som også er omfattet af de almindelige regionalpolitiske ordninger. EU producerer knap 5% af verdensproduktionen, hvilket i 1995 var 330.180 tons. Heraf kom de 39% fra Italien, 36% fra Grækenland, 13% fra Spanien og 8% fra Frankrig. Resten blev produceret i Tyskland, Portugal, Belgien og Østrig i nævnte rækkefølge. Det skønnes at i alt 135.000 småbønder er afhængige af dyrkning, dertil kommer omkring 30.000 arbejdere i første produktionsled.

En mindre del af den orientalske tobak, der bliver dyrket i Grækenland, er af en rimelig kvalitet, men størstedelen af produktionen er langt under verdensmarkedets kvaliteter for de pågældende typer. Det skyldes bl.a., at tobakken i EU overvejende dyrkes på de dårligste jorde, i modsætning til hvad tilfældet er i de fleste andre tobaksproducerende lande.

Tobaksproduktionen i EU

Figur 3.9
De vigtigste tobaks-
producerende lande
i Europa (produktion i
tusinde tons).
Kilde: USDA og Eurostat.

Grækenland
Italien
Frankrig
Portugal
Spanien

Derfor bliver de priser, de kan indbringe, tilsvarende lave. Det har ført til udviklingen af støtteordninger i et omfang, hvor kun 1% af tobaksbøndernes indtægt er en reel salgsindtægt.

Markedsordningen for tobak blev etableret i 1970, og den officielle begrundelse var dengang, som for hele landbrugspolitikken, at sikre selv-

forsyning med produktet. Det førte til kraftigt stigende udgifter på området, og situationen blev helt kaotisk, da Grækenland i 1981 og Spanien samt Portugal i 1986 også blev medlemmer. Udgifterne nåede op på 1,32 mia. ECU, knap 10 mia. kr. i støtte til en produktion på 430.000 tons, og svindel med midlerne var udbredt. Og det i en markedssituation hvor efterspørgslen på de sydeuropæiske tobakstyper var faldende, og 70% af forbruget i Europa var af importerede tobakstyper.

I forbindelse med den generelle reform af markedsordningerne i 1992 blev grebet også strammet om tobaksstøtten. Efter reformen blev der sat en kvote på 350.000 tons råtabak, indenfor hvilken der kunne ydes en på forhånd fastsat støtte pr. kg. til avlerne. Støtten udbetales af det første led i forarbejdningsskæden. Hvis avleren producerer mere, må han sælge det på det frie marked. Under usædvanlige markedsforhold har Kommissionen dog mulighed for at genetablere interventionspriser og eksportrestitutioner. Ændringerne har ført til et fald i produktionen til 333.180 tons i 1995, omkostningerne er faldet til 993 mio. ECU i 1995, og det formodes, at omfanget af svindel også er faldende. Imidlertid har hverken Italien eller Grækenland oprettet de kontrolorganer, som var et led i aftalerne i forbindelse med reformen.

Det er uomtvisteligt, at der er et stort socialt aspekt i støtteordningen. Tobakken i EU dyrkes overvejende på så dårlig jord og under så vanskelige klimatiske forhold, at der ikke er reelle alternative afgrødemuligheder. Brugene er typisk meget små, 1,1 ha i gennemsnit, og der er sjældent andre beskæftigelsesmuligheder. Men overvejelserne om at udvikle alternative dyrknings- eller beskæftigelsesmuligheder for tobaksavlerne er ikke ført over i konkrete programmer under regionalstøtteordningerne, som områderne ellers er omfattede af. Overskudsproduktionen af dårlig og stærk tobak er derfor stadig stor, og meget lægges på lager. Herfra bliver en del købt op til en billig penge af driftige italienske firmaer. De sælger det så igen til almindelig pris, fortrinsvis på Balkan.

Reformen af markedsordningen i 1992

Interventionspriser =
garanterede minimums-
priser

Eksportrestitutioner =
Eksporttilskud

FÆRDIGVAREPRODUKTION AF TOBAK

4

fra skud
til skod

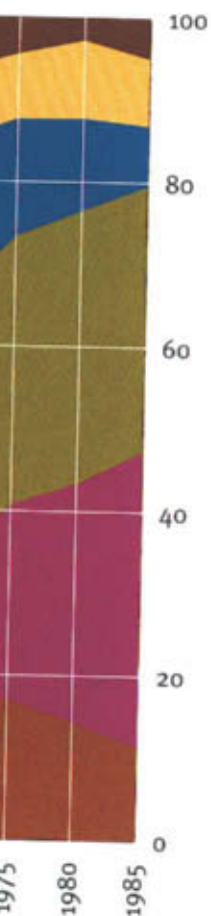
CIGARETFREMSTILLING – FRA LANDBRUG TIL INDUSTRI

Da brugen af tobak bredte sig i Europa op gennem 1500- og 1600-tallet, var den mest almindelige måde at bruge tobakken på i pibe eller som skrå. Det var besværligt at ryge pibe dengang, for ikke alene skulle man have tobaksdåse og pibe med, men også skærebræt og en dåse med glødende kul som "lighter". Derfor bredte tygningen af tobak som snus sig især blandt de rige klasser. I begyndelsen af 1800-tallet blev cigarrygningen udbredt, og hermed var vejen banet for den senere eksplosive udbredelse af de små cigarer: Cigaretterne. De kom med soldaterne efter Krim-krigen fra 1853-56, og var et oplagt produkt for den gryende industrielle produktion. I den sidste fjerdedel af 1800-tallet udviklede maskinindustrien sig voldsomt, og ved slutningen af århundredet kunne de mest avancerede maskiner producere 600 cigaretter i minuttet. Det store gennembrud kom med 1. Verdenskrig, hvor soldaterne igen blev forsynede med cigaretter.

I Europa var der opstået nationale cigaretmærker, ofte baseret på nationale tobakstyper. Med de amerikanske troppers deltagelse i både 1. og den 2. Verdenskrig, og med den ændrede status, som USA fik på verdensarenaen, var det de amerikanske smagstyper, der fik overtaget. Det betød cigaretter med især varmetørret Virginia samt Burley og orientalsk tobak. Deraf betegnelsen "blended" på mange cigaret-pakninger.

DEN MODERNE PRODUKTION

I den moderne industrialiserede produktion er der ikke meget, der er overladt til tilfældighederne, og produktionsprocessen begynder i rea-

en til jag-
rkedstra-
re og fast-
ndensen i
ernes håb
retter, så
siden ved
Det med-
ang skete

rker smagen.
.eks. melasse
typer, cuma-
nsætning er

se papirrør,
askine. Der-
ter, alt efter
å i den ene

Rygernes frygt for deres helbred førte til en nedgang i cigaretsalget. Det ramte i høj grad de "gamle" firmaer og især American Tobacco Company. Philip Morris derimod ramte virkeligt plet, da de i '64 lancerede sloganet "Come to where the Flavor is. Come to Marlboro Country". Cowboyen havde verden kendt siden 1954, men side om side med tatoverede sømænd og andre skumle eksistenser. Nu blev han sololanceret båret på ryggen af den amerikanske drøm. Og fra en markedsandel på en kvart % røg Marlboro i 1972 op på at være den mest solgte internationale cigaret i verden.

Stagnationen i cigaretsalget førte ikke umiddelbart til en tilsvarende indskrænkning af profitterne. Tværtimod. Men firmaerne kunne se mulighederne indsnævre sig, og var derfor på udkig efter andre investeringsmuligheder. Philip Morris var nok kommet først med diversificeringen, da de i 1957 opkøbte et mindre trykkeri, men udviklingen tog rigtig fat i 1969. Dette år opkøbte de en bestemmende aktieandel i USA's syvende største bryggeri Miller's med Miller's Lite, som blev en af de bedst sælgende øl i USA. Senere kom andre bryggerier til. I 1978 overtog Philip Morris The Seven-Up Company, som dog blev solgt fra igen i 1985. Det største og mest succesfulde opkøb var overtagelsen af General Foods i 1985, hvorved koncernen fordoblede sin omsætning. Men det var stadig tobakken, der var det langt mest profitgivende, idet 80-90% af profitten kom herfra. Det tilsvarende gjorde sig gældende for R. J. Reynolds, som allerede siden 1958 havde haft mindre interesser indenfor et bredt område, og som i 1986 med opkøbet af Nabisco satsede storstilet indenfor fødevarersektoren. Det var dog med samme tvivlsomme succes som for Philip Morris, idet cigaretterne stadig er langt det mest givtige produkt med små 70% af profitten.

Frygt for helbredet medfører fald i cigaretsalget

Lanceringen af Marlboro

Diversificere: At omstille produktionsmåde eller produktionsområde

**TOBAKSPRODUKTION I
DANMARK**
— FRA LANDBRUG TIL INDUSTRI

fra skud
til skod

TOBAKSDYRKNING I DANMARK

Efter at tobakken i løbet af 1600-tallet blev kendt i Danmark, opstod der så småt en dansk tobaksavl. Den var i første omgang inspireret af udenlandske troppers tobaksdyrkning under udstationering i Fredericia. Fredericia blev derfor centrum for den danske tobaksdyrkning, og så sent som i begyndelsen af 1900-tallet var bybilledet i Fredericia præget af tørrelader til tobaksblade.

Fredericia som centrum
for dansk tobaksdyrkning

I begyndelsen var de fleste tobaksdyrkere franske indvandrere, der var flygtet hertil i 1685, da trosfriheden blev ophævet i Frankrig. De havde erfaring med dyrkning af tobak, og flyttede sig efterhånden fra Fredericia til andre dele af landet. En franskmand fik i 1691 tilladelse til at anlægge en tobaksplantage ved København, mens en anden slog sig ned i Køge i 1712 og begyndte at dyrke tobak uden for byens volde.

De franske indvandrere

Danmarks forsøg på at få en regulær tobaksproduktion i gang på De vestindiske Øer var mislykket på grund af stor konkurrence fra den ekspanderende amerikanske tobaksproduktion, og man satsede i stedet på dyrkning af sukker på øerne. Dermed fik tobaksdyrkning i Danmark større økonomisk interesse, og de tobaksdyrkende franske indvandrere fik en række privilegier for at fremme produktionen. Udover trosfrihed fik de i Fredericia, til stor forargelse for byens borgere, tildelt gode jordstykker og 20 års fritagelse for skatter og afgifter. De franske tobaksdyrkere fik i løbet af en årrække tobaksavlen til at blomstre op i en sådan grad, at tobaksdyrkningen i midten af 1700-tallet var Fredericias hovederhverv. Samtidig søgte man fra statens side i videst muligt omfang at forhindre import fra udlandet og at sprede produktionen til andre dele af landet. Ved kongelig forordning af 1741 blev det påbudt, at en fjerdedel af byernes marker med sædejod skulle tilsås med hampe eller hørfrø eller bruges til tobaksplantager. Endvidere oprettedes "Den

*Figur 5.1
Tobakken hænges op i
tørreladen på gården
"Vældekilde" i Kustrup,
vest for Middelfart, ca.
1915.*

store kongelige Planteskole for Lærlinge for Undervisning i den fordelagtigste Tobaksdyrkning".

Tobaksproduktionen gav
ringe udbytte

Dette gav et yderligere opsving i tobaksproduktionen, men af klimatiske og jordbundsmæssige årsager har tobaksdyrkningen altid givet

bedst resultat i det midterste Østjylland samt Fyn og Østsjælland. Udbyttet var, bortset fra ved Fredericia, ikke særlig stort. Det var kun den omstændighed, at Den Nordamerikanske Frihedskrig i 1775 - 83 gav store prisstigninger på tobak som følge af ustabile leverancer, der holdt den hjemlige tobaksproduktion i gang.

Den Nordamerikanske Frihedskrig: Væbnet konflikt i 1775 - 83 mellem Storbritannien og de 13 britiske kolonier på Nordamerikas østkyst. Oprørshæren blev ledet af George Washington. I 1777 fik Benjamin Franklin Spanien og Frankrig med på oprørernes side og i 1781 besejredes briterne afgørende, hvorefter Storbritannien i 1783 anerkendte staternes uafhængighed.

Efter Den Nordamerikanske Frihedskrig kom den amerikanske tobak stærkt tilbage på markedet. Tobaksspinderne blev fritaget for en tidligere pålagt forpligtelse til selv at dyrke 20 tdr. land med tobak hver. De var dog stadig forpligtede til at købe 500 pund Fredericia-tobak for hver tønde land, de ikke selv dyrkede, men også dette krav forsvandt efterhånden. Interessen for tobaksavl faldt støt, undtagen i krigsperioder med svigtende forsyninger. Fra statens side opmuntrede man stadig dyrkerne og beskyttede produktionen med stor importtold. Tolden steg betydeligt i 1908, men da det hurtigt fordoblede antallet af tobaksdyrkere, indså man, at staten herved gik glip af store indtægter. Allerede i 1911 besluttede man derfor at indføre afgift på tobaksdyrkning. Krigsudbruddet i 1914 bevirkede dog, at interessen for tobaksavl var støt stigende, trods afgifter, og ved 1. Verdenskrigs slutning i 1918 var den danske produktion ca. 750 tons om året i gennemsnit.

Som tidligere brød tobaksdyrkningen sammen, da tilførsel fra udlandet igen blev mulig. I mellemkrigsårene var tobaksdyrkningen nærmest

Interessen for tobaksavl
falder

Staten indfører afgifter
på tobaksdyrkning

2. verdenskrig øger inter-
essen for tobaksdyrkning

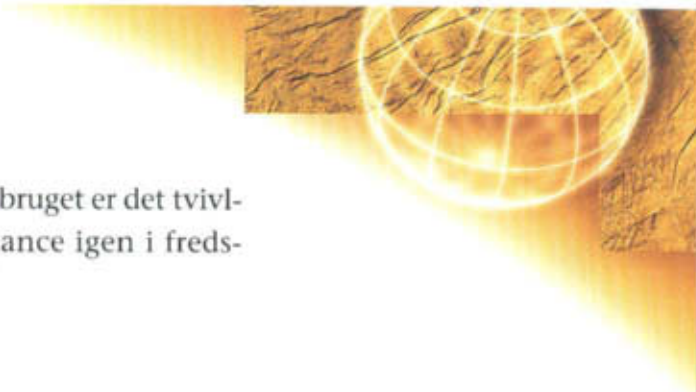
Figur 5.2 a
Jordbund i Danmark med
højest bonitet (ydeevne).

Figur 5.2 b (foroven til
højre)
Områder i Danmark med
middeltemperatur for
vækstsæsonen (maj -
oktober) på over 13,5° C.

ikke-eksisterende i Danmark, men ved 2. Verdenskrigs udbrud gentog historien sig. I 1939 var der 67 danske dyrkere, men allerede i 1941 over 4000, og dertil kom de mange "baghave-dyrkere". Handel og dyrkning blev underlagt en del kontrol og afgifter, men det illegale salg var stort – over 10 tons pr. år. Ved krigens slutning havde Danmark ca. 18.000 registrerede tobaksdyrkere, med et årligt udbytte på over 3000 tons tobak.

Dansk tobaksdyrkning sluttede brat i 1948, da tobaksfabrikanterne ophørte med at opkøbe den hjemmeavlede tobak. Selv om den danske tobak var brugbar, var kvaliteten ikke god nok til at konkurrere med de udenlandske produkter. Med de sidste mange års faldende

arbejdsstyrke og stigende grad af mekanisering i landbruget er det tvivlsomt, om en dansk tobaksproduktion vil få en chance igen i fredstid.

TOBAKSPRODUKTION I DANMARK

Den moderne danske tobaksindustri er helt overvejende cigaretproduktion men har sit udspring i tæt sammenhæng med cigarfremstillingen.

I begyndelsen var cigarerne importerede fra først og fremmest Tyskland, hvor der især i Schleswig-Holsten lå flere store cigarfabrikker. I 1813 udstedtes imidlertid det første privilegium til en tobaksspinder, som egentlig fremstillede skråtobak, til cigarfremstilling i Danmark. Fra begyndelsen var cigarfremstillingen et håndværk. Der skulle udstedes et privilegium eller en tilladelse til produktionen, og generelt var tobaksindustrien en meget sent industrialiseret branche.

Den håndværksprægede produktion i begyndelsen af 1800-tallet betød dog ikke, at der ikke var "fabrikker". Næsten hver eneste mindre provinsby med respekt for sig selv havde 3-4 stykker af dem. De var dog mere en samling af håndværkssvende og de nødvendige hjælpere end egentlige industrivirksomheder. En opgørelse fra 1783 viser, at ud af 737 beskæftigede på tobaksspinderierne, var 43 mestre, 67 svende og 22 lærlinge. Resten var, som det hedder: "Arbejdsfolk, Lejekoner og Børn". Det skyldes, at en stor del af arbejdet var ufaglært og lavtlønnet. Mange af de fabrikker, vi har kendt indtil for få år siden, stammer helt tilbage fra denne periode. Det gælder f.eks. Chr. Augustinus, der blev grundlagt 1750 i København, J. P. Schmidt, grundlagt i 1778 i Fredericia, C. W. Obel grundlagt i 1787 samt Aalborg og Hirschsprung fra 1826. Der var

Cigaren var den første form for tobaksforbrug

Tobaksindustrien er en sent industrialiseret branche

Figur 5.3

Spindestuen på Brødr.
Brauns Tobaksfabrik,
Christianshavn, ca. 1890.
Til højre strippes tobaks-
bladene, og til venstre
ses to spindeborde med
mandlige spindere og
kvindelige anlæggere.

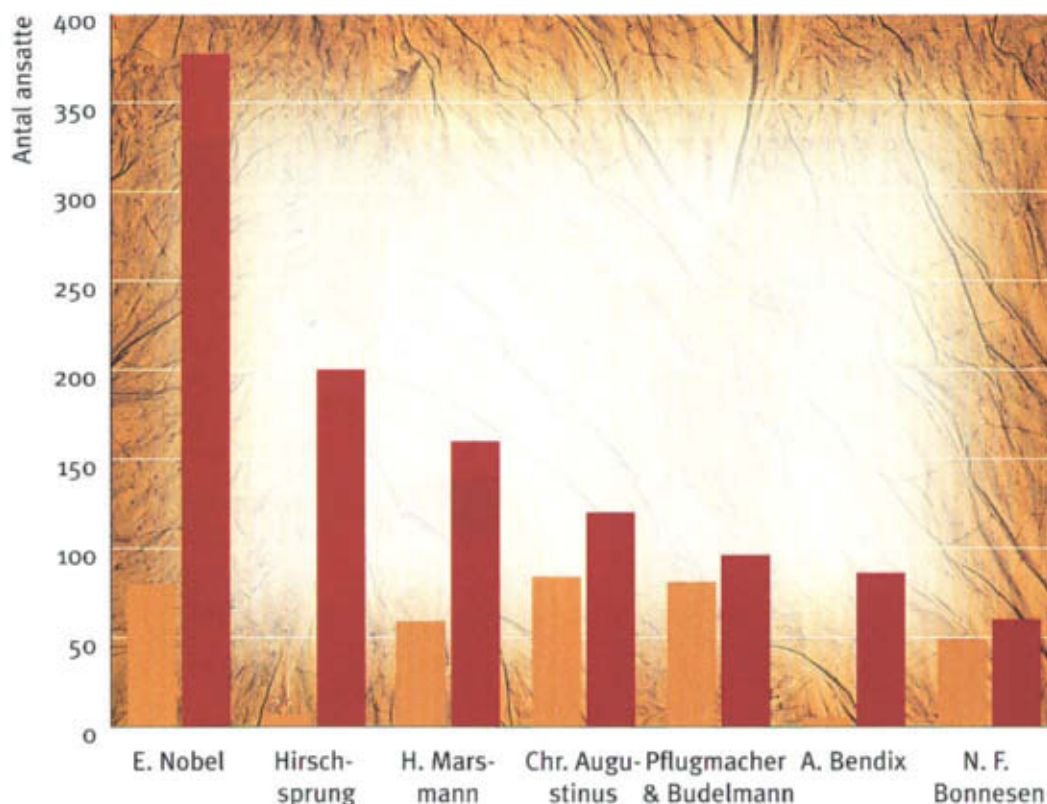
to grupper, der var særligt aktive i udviklingen af den tidlige tobaksindustri. Det var håndværksmestrene og finansiererne, der ofte var købmænd. Finansiererne leverede den nødvendige risikovillige kapital, og håndværkerne var nødvendige, fordi det var påkrævet for tildelingen af en bevilling, at selve produktionen blev forsvarligt fagligt ledet af en håndværksuddannet svend eller mester. Således er både Hirschsprung og R. Færch fra 1869 grundlagt på købmandskapital.

Håndværkspræget indenfor tobaksvarefremstillingen varede længe ved. Ved en tælling i 1855, blev det indenfor tobaksindustrien konstateret, at der kun var installeret en enkelt maskine på 1hk i en fabrik i København. Fra omkring midten af 1800-tallet blev produktionen dog mere industripræget. En opgørelse fra 1847 viser en tobaksfabrik i Fredericia med 50 ansatte arbejdere, og fra det tidspunkt tager virksomhedsvæksten virkelig fart. Industrietællingen i 1872 viser en kraftig vækst indenfor branchen.

Produktionen bliver mere
industripræget

I København var der 3 virksomheder med omkring 200 eller flere ansatte. Tager man de 5 virksomheder med over 100 ansatte, er 60% af tobaksarbejderne beskæftiget i hovedstaden. Tager man virksomheder med mere end 50 ansatte, når man op på, at disse 9 tobaksfabrikker beskæftiger omkring tre fjerdedele af alle tobaksarbejdere i hovedstaden.

De første cigarmaskiner kom frem omkring 1870, men de var ikke særligt velanskrevne. Det gjaldt naturligt nok blandt arbejderne, der i dem så en trussel mod deres levebrød. Heller ikke for producenterne var de tilstrækkeligt stabile til at slå den menneskelige arbejdskraft af pinden. Det hænger selvfølgelig også sammen med, at arbejdskraften i stor udstrækning bestod af lavtlønnede kvinder og børn.

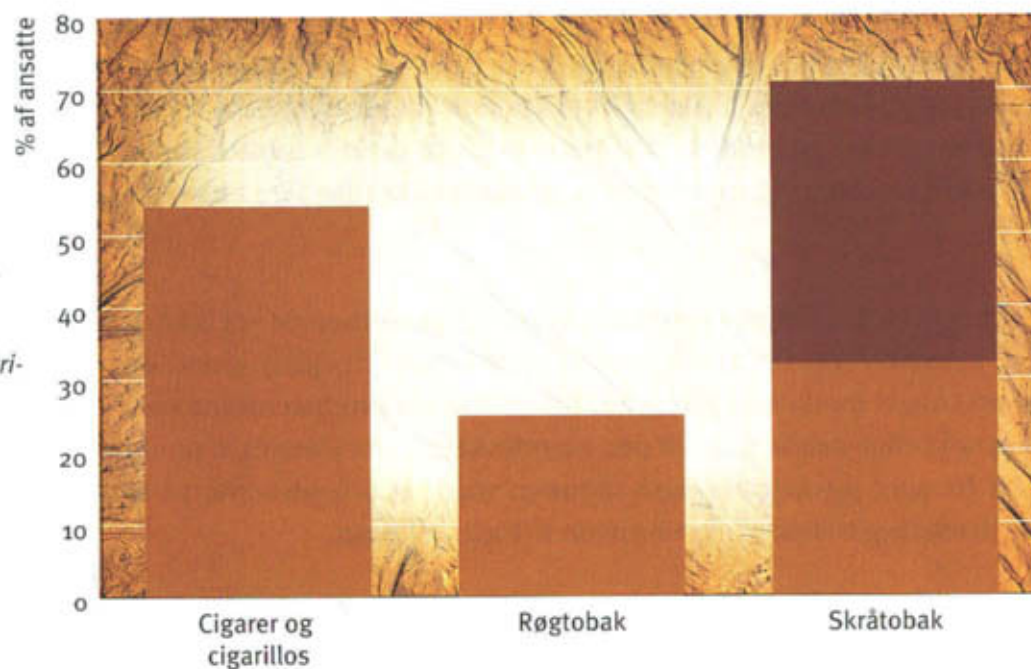
Figur 5.4
Antal ansatte på tobaksfabrikker i København 1855 og 1872.
Kilde: I. Krogh-Lund.

1855
1872

Figur 5.5
Andelen af kvinder og
børn i % af samtlige
ansatte i tobaksindustri-
en 1905.

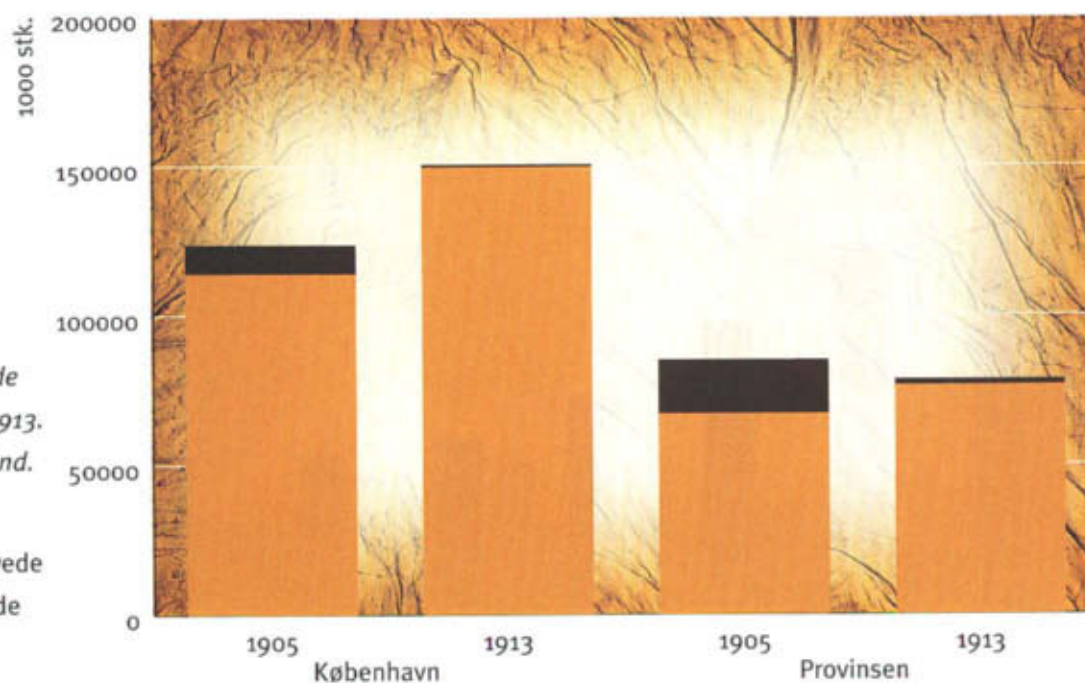
Kilde: I. Krogh-Lund.

■ Børn
■ Kvinder

Figur 5.6
Antal hånd- og
maskinfremstillede
cigarer, 1905 og 1913.
Kilde: I. Krogh-Lund.

■ Maskinlavede
■ Håndlavede

Figur 5.7

C.W. Obels cigaretfabrik i Aalborg, ca. 1911. Cigaretterne fremstilles på maskinerne til venstre. Til højre påsættes mundstykket og i baggrunden pakkes cigaretterne.

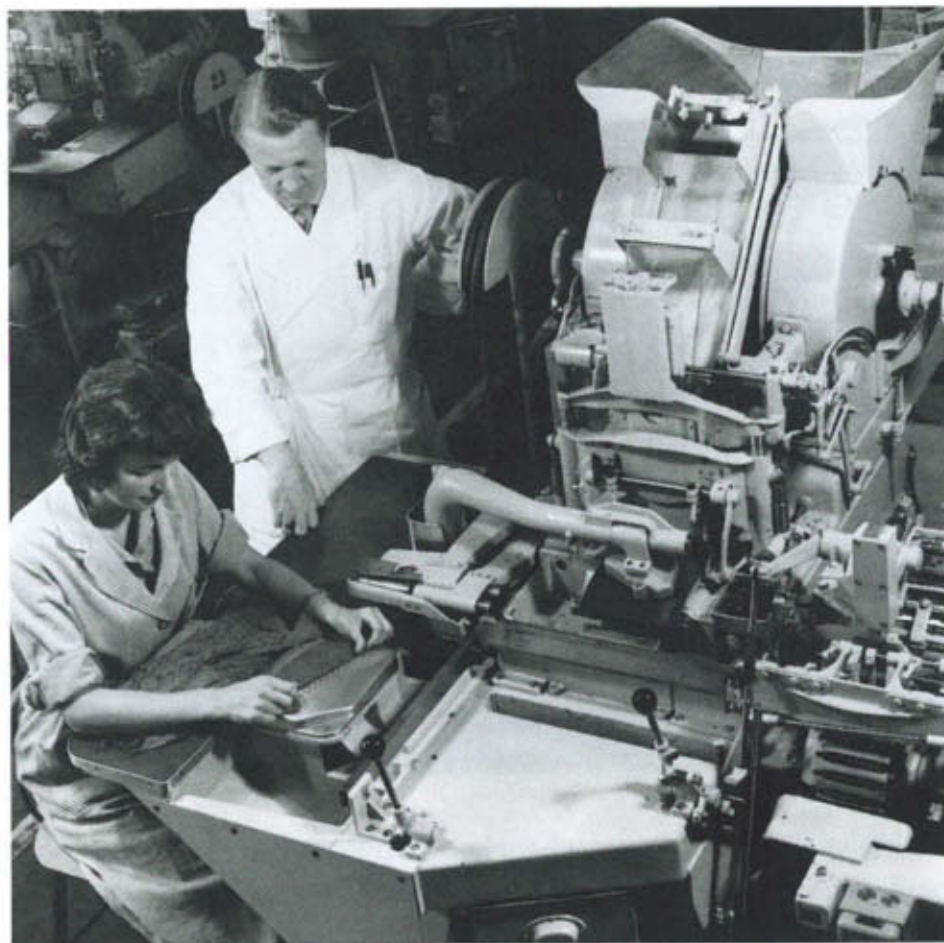
I 1913 forbydes børnearbejde

Derudover blev der i nogen udstrækning anvendt hjemmearbejde, som også var ganske lavt betalt og som fortsatte under organiserede arbejderes eventuelle strejker.

I 1913 blev børnearbejde imidlertid forbudt, hvorfor incitamentet til mekanisering blev betydeligt større. En fabrikant Krog i Viborg tog i 1902 en ny vikkelmaskine i brug med en kapacitet på 5-6 gange en rutineret vikkelaarbejders. Maskinen med senere udgaver fik en vis udbredelse, men at den ikke slog igennem ses af fig. 5.6 på side 72.

Her ser man også forskellen i mekaniseringsgrad mellem København og provinsen, der i denne sammenhæng ligger langt foran hovedstaden.

*Figur 5.8
Vikkelmaskine med auto-
matisk vikkeloverføring
og - overrulning. J.P.
Schmidt Jun. Ca. 1960.*

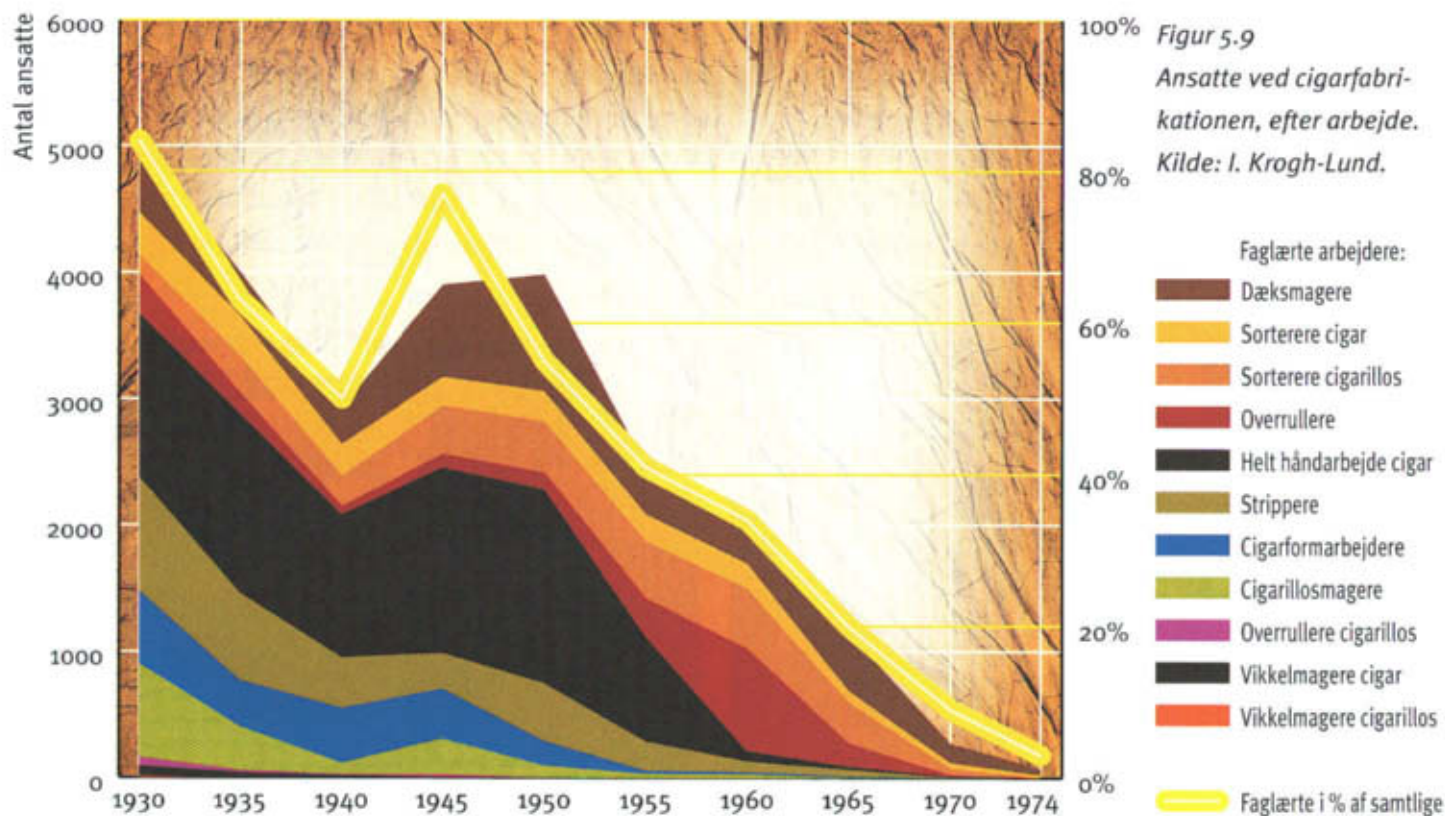

I jagten på profitten fortsatte udviklingen af den tekniske arbejdsdeling indenfor det, som stadig i høj grad var en håndværkspræget produktion. Denne vej skulle vise sig at bære frugt, idet den svenske cigarillos-maskine Formator fra 1928 reelt bestod af to koblede maskiner, en vikkelmaskine og en overrulningsmaskine.

Dernæst blev en strippemaskine og en vikkelmaskine udviklet. Vikkelmaskinen var dog først færdigudviklet omkring 1950, så først fra denne tid kunne cigarer vikles maskinelt, og den dag i dag fremstilles de fineste cigarer manuelt.

Cigaretproduktionen derimod var langt lettere at mekanisere, for produktet var som skabt til maskinproduktion. Cigaretten havde været kendt i Europa siden 2. halvdel af 1600-tallet og havde i løbet af 1700-tallet bredt sig langs Middelhavet. Herfra vendte den så at sige tilbage til Europa via soldaterne i Krimkrigen, og nu slog den virkelig igennem. Den første cigaretfabrik blev opført i København i 1878 og blev ledet af en russisk mester med 4 arbejdere. De kunne hver fremstille 4 cigaretter i minuttet, men det var alligevel hurtigere end de daværende maskiner. I begyndelsen var de så langsomme og ustabile, at flere fabrikker håndfremstillede cigaretterne og lod maskinerne stå som en synlig trussel overfor arbejderne og deres eventuelle lønkrav. Men allerede før 1. Verdenskrig var håndfremstillingen en saga, og i dag producerer en cigaretmaskine omkring 8.000 stk. i minuttet.

Cigaretproduktionen var lettere at mekanisere

Figur 5.10
Cigarens dele.

En cigar består af tre dele. Indlæg, omblad og dæksblad. Indlægget bestod førhen af en passende mængde sammenrullet tobaksblad, men i dag fremstilles det af sønderrevet eller skåret tobak af udsøgt, ofte brasiliansk kvalitet. Omlægsbladet rulles udenom, og holder indlægget sammen. Det kan være en del af et naturblad eller homogeniseret tobak, dvs. pulveriseret tobak tilsat vand og bindemiddel, eller tobaksblad i metermål. Dæksbladet er af yderst udsøgt kvalitet, det gælder både struktur, farve, duft mm. Det rulles på, og limes i enden nærmest munden, så det ikke går op igen. Derefter lægges cigaren til tørning i en form, hvorefter den pakkes i kasser eller hylstre og lægges til lagring under kontrollerede temperatur- og fugtighedsforhold. Umiddelbart før afgang fra fabrikken pakkes cigaretterne lufttæt i cellofan eller lignende. Cigaretterne blev i begyndelsen fremstillet på samme vis som cigarerne. Tobakken blev omrullet med papir, og derefter blev begge dele skåret rent i enderne.

Figur 5.11
Cigarrulning på
Cuba.

SKANDINAVISK TOBAKSKOMPAGNI – ET DANSK MONOPOL

Som før nævnt havde næsten hver eneste by med respekt for sig selv i sidste halvdel af 1800-tallet mindst én tobaksfabrik. Men som det ses af tabellen, satte mekaniseringen af produktionen fra slutningen af 1800-tallet sig også igennem som en centralisering af virksomhederne. Sene-
re også som en koncentration af kapitalen.

I 1895 havde der været et forsøg fra tobakshandlerne på at få kontrol med detailhandelens vareindkøb. Det blev gjort ved at oprette en indkøbsforening og benytte sig af sine naturlige kontakter til de handlende, bl.a. gennem medlemsbladene. Foreningen fik også et vist gennemslag, men konkurrencen var for hård, og allerede i det andet 10-år efter århundredeskiftet døde indkøbsforeningen ud. En af de hårdeste konkurrenter

Tobakshandlere forsøger at få kontrol med detailhandlen

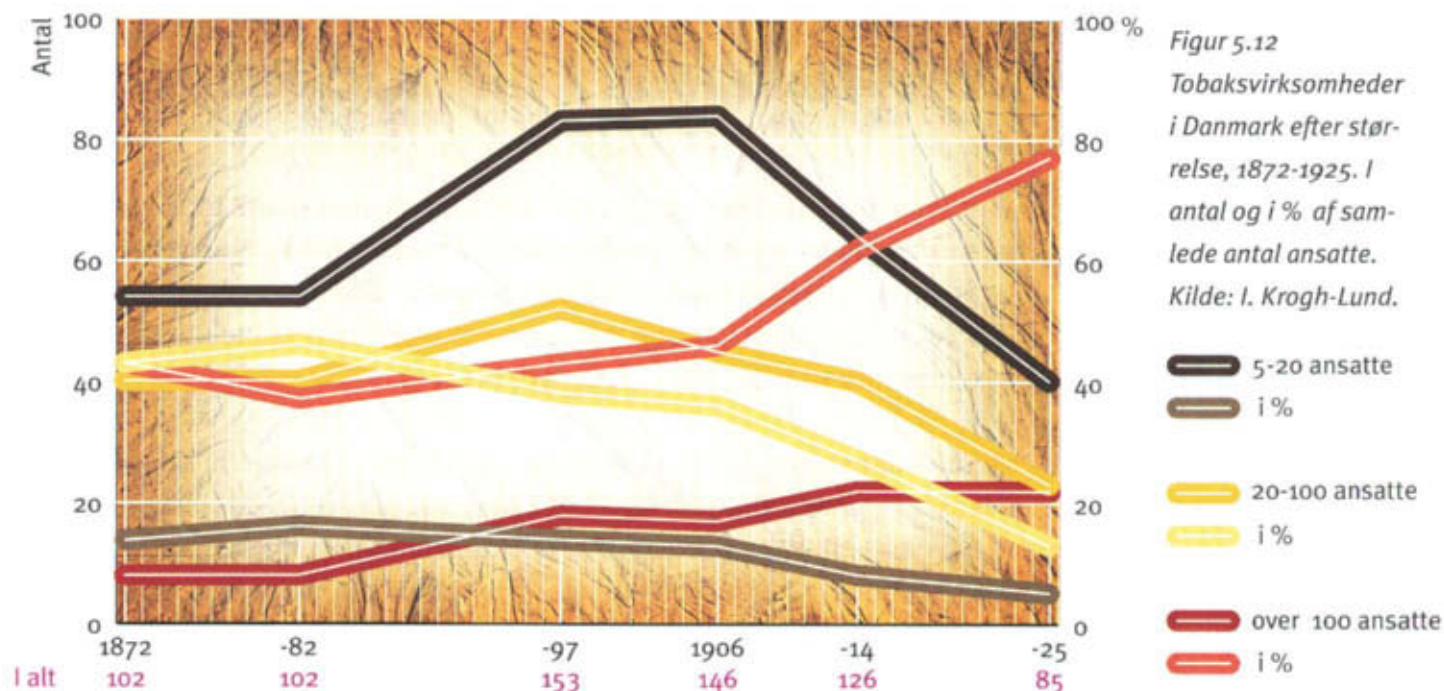
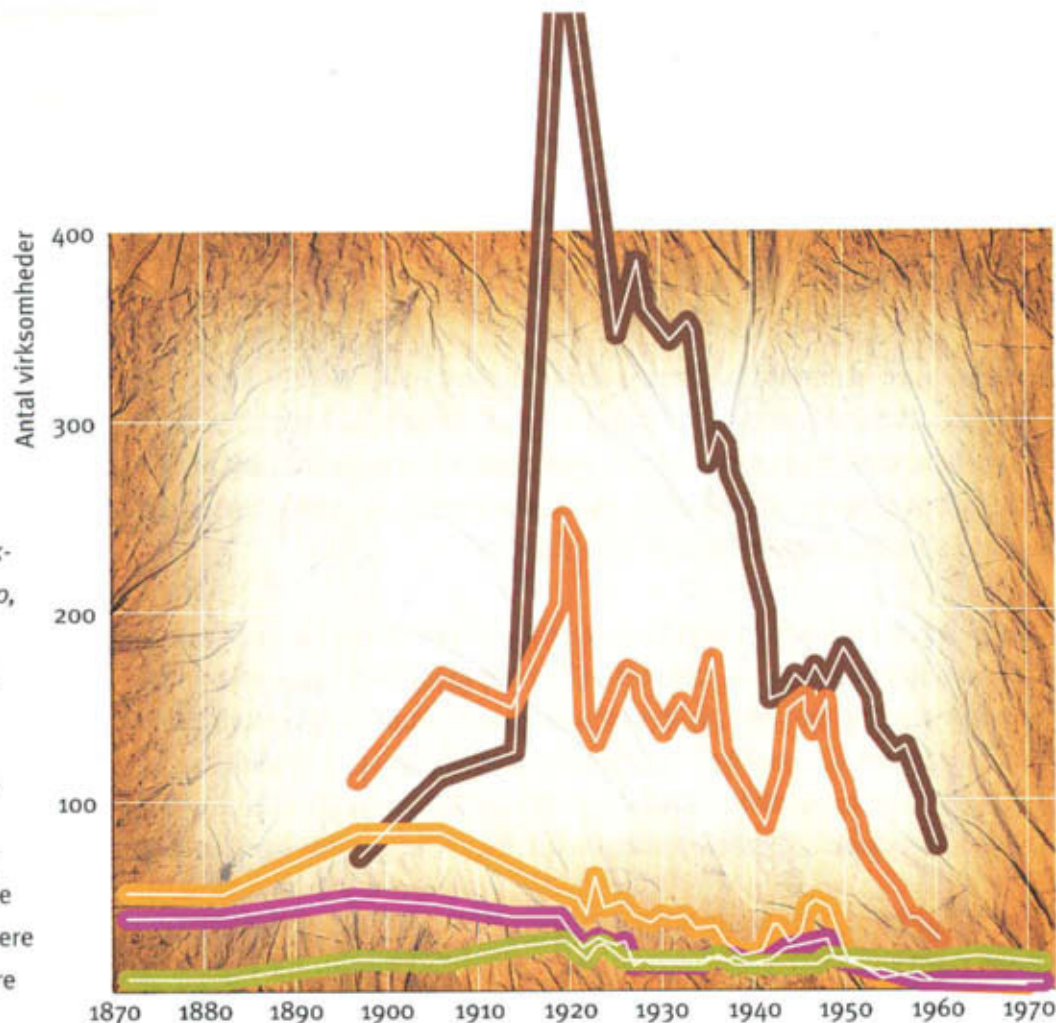

Fig. 5.13

Antallet af tobaksvirksomheder 1870 - 1970, efter størrelse.

Kilde: I. Krogh-Lund.

- Enkeltmands-virksomhed
- 1-5 arbejdere
- 6-20 arbejdere
- 21-100 arbejdere
- >100 arbejdere

BAT ind på det danske marked

var British American Tobacco (BAT). I 1902 havde American Tobacco Company etableret sig med en salgsafdeling i København. Som følge af slaget om det engelske marked skiftede firmaet umiddelbart efter navn til BAT. Men salgsstilen var dog stadig amerikansk, med samle billeder og gavekuponer til silkepuder, paraplyer o.s.v.

Den danske cigaretproduktion falder

Det kunne danskerne åbenbart ikke stå for. I løbet af ganske få år var den danske cigaretproduktion faldet til 1 mio. stk. om året, mens importen var vokset til 100 mio. i 1907. Tobakshandlerne forsøgte ganske vist at søsætte en "antitrust bevægelse", men selv om deres blad skriver, at "praktisk taget alle var imod trusten", kunne handlerne ikke bringe de danske fabrikanten til at deltage helhjetet. I stedet gik de stør-

ste af producenterne i gang med at gennemføre mekaniseringen af cigaretproduktionen. Det var dem, der havde kapitalen, også til de store stiledede råvareindkøb til sikring mod de voldsomme prisstigninger samt til toldforhøjelsen på 40%, som blev indført i 1908.

Fire år senere havde den indenlandske produktion igen overhalet importen. Samtidig blev en væsentlig del af centraliseringen gennemført. Fra at have toppet i 1897 med 153 fabrikker var antallet i 1914 nede på 126, og det fortsatte med at falde. Det var dels følgen af den naturlige kapitalistiske proces, men også fordi de store firmaer benyttede sig af små tricks. Fabrikanterne havde ganske vist lavet en fælles pris aftale, men da det var almindeligt, at hver fabrik havde mange forskellige mærker, lod de store blot nogle af mærkerne gå ind og aftalen gjaldt naturligvis ikke for eventuelle nye mærker. Så blev prisen sat ned og nye markedsandele erobret.

I efterdønningerne fra 1. Verdenskrig kom tobaksfabrikkerne ud i en voldsom overproduktionskrise. Markedet kollapsede helt i slutningen af 1920 og begyndelsen af 1921, og næsten halvdelen af de ansatte blev fyret. Mange af dem forsøgte sig så som selvstændige ved at stable små virksomheder på benene. Af 1518 registrerede virksomheder var 1200 enkeltmandsvirksomheder. Selvom mange af disse små virksomheder var ustabile og forsvandt i løbet af året, blev de store fabrikanter presset. Det lykkedes dem at få staten til at gribe ind. Det skete på den ene side ved en kraftig importregulering på tobaksvarer fra Tyskland og på den anden ved at kræve, at alle tobaksvirksomheder skulle have adskilt råvarelagre, fremstillingsvirksomhed og færdigvarelagre. Det var selvfølgelig et krav, som kun de større firmaer kunne honorere.

Den stadige mekanisering af produktionen øgede kravene til kapitalgrundlaget. Sammen med den genopdukkende internationale konkurrence efter 2. Verdenskrig sendte det en ny saneringsbølge gennem industrien. På dette grundlag blev der igen luget ud blandt de små og mindre fabrikker. Men monopoliseringen på det amerikanske, og dermed

Den indenlandske produktion stiger igen

Der sker en centralisering af produktionen

Efter 1. Verdenskrig fører en overproduktion til krise

Staten griber ind overfor de små firmaer

Mekaniseringen af produktionen øger kravene til kapitalgrundlaget

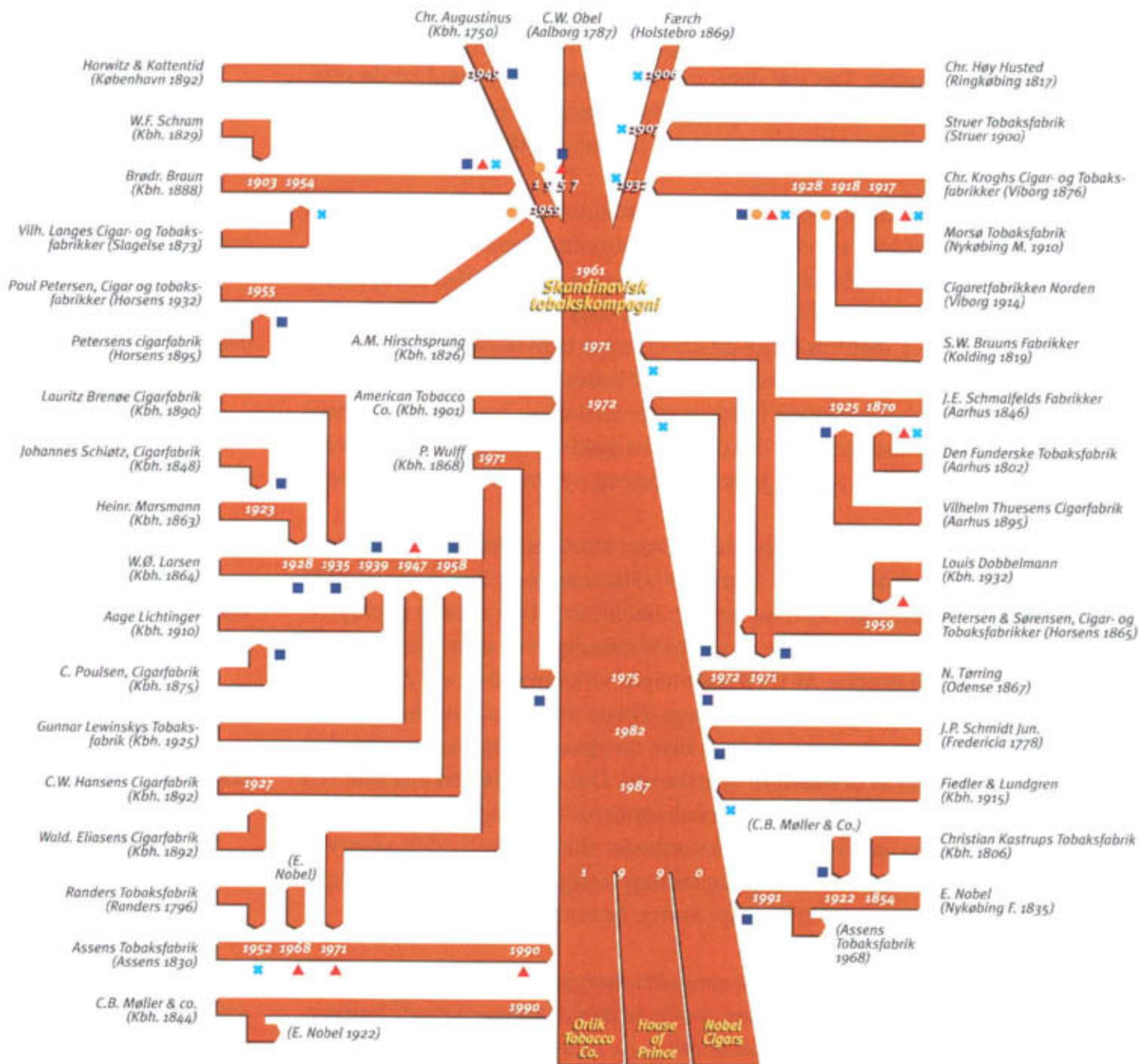

Fig 5.14: Dansk tobaksindustriens koncentration. Kilde: Efter Bardenfleth, bind 1.

■ Cigaretter ● Cigaretter ▲ Røgtobak ✕ Røgfri tobak

det internationale marked, manede også til eftertanke i danske fabrikantkredse. I 1961 blev monopoldannelsen på det danske marked gennemført. Den 14. marts 1961 blev det annonceret, at de tre gamle tobaksfirmaer R. Færch, Chr. Agustinus og C. W. Obel med virkning fra 1. januar samme år havde fusioneret for sammen at fremstå som Skandinavisk Tobakskompagni A/S. Skandinavisk Tobakskompagni havde en aktiekapital på 48 mio. kr., og en markedsandel på 63% af cigaretterne, 55% af cigarillos'erne, 25% af cigarerne og 51% af røgtobakken.

Udover at sikre den hjemlige kapital i den skærpede konkurrence om det danske marked, var sammenlægningen også et middel til at sikre sig en stærkere udgangsposition på det europæiske marked. Det skete i fast forventning om den snarlige indtræden i det europæiske fælles marked (EF/EU). Formodningen og skrækvisionen var, at hvis firmaerne ikke fandt ud af at finde sammen, ville den indbyrdes konkurrence i løbet af en kort årrække have lagt det danske tobaksmarked helt åbent for udenlandsk især amerikansk kapital. Den fik alligevel senere sin bid af kagen, så den kunne holde sulten fra døren, idet Skandinavisk Tobakskompagni i 1972 fusionerede med B.A.T.s danske filial, Nordisk B.A.T. Fra da af var der stort set "tag selv-bord" på det danske tobaksproducentbord, som illustreret på figur 5.14.

I dag har House of Prince, som er den del af Skandinavisk Tobakskompagni der producerer cigaretter, en markedsandel på 100% af cigaretproduktionen i Danmark og 97% af salget. Nobel Cigars A/S står for 90% af cigarsalget, med produktion i Aalborg, Århus og Nykøbing F. Derudover produceres der i Danmark kun cigarer hos Harald Halberg i Svendborg og Hjalmar Sørensen i Fakse. Røgtobakproduktionen står Orlik Tobacco Company A/S for med afdelinger i Assens og Holstebro og med en markedsandel på 83%, så der er stadig en smule konkurrence. Den leveres af Brødr. Petersen i Horsens og af Harald Halberg. På det meget lille marked for snus og skrå er Skandinavisk Tobakskompagnis andel 99%. Også i vores nabolande er House of Prince godt kendt, idet Prince i Sverige og Norge har en markedsandel på 43%.

1961 er året for monopoldannelsen på det danske marked. Skandinavisk Tobakskompagni A/S ser dagens lys

Markedsandelene på det danske marked i dag

Figur 5.15
Interiør fra typisk dansk
kiosk.

PALISADESTRATEGIEN

Det kan umiddelbart undre, at Skandinavisk Tobakskompagni har været i stand til at opretholde sin monopolstilling på det danske marked, men det skyldes grundlæggende to forhold. Det ene er det statssanktionerede danske fastprissystem på cigaretter. Det andet er Skandinavisk Tobakskompagnis berømte "palisadestrategi".

Daværende informationschef i Skandinavisk Tobakskompagni, Niels Gustav Bardenfleth, udtaler i februar 1995 til dagbladet Børsen:

"Vi har en helt exceptionel markedsplacering, men vi gør også meget for at holde den. Vi beskytter vores 20 mærker ved konstant at holde øje med, hvad der sker i udlandet. Samtidig kører vi en kontinuerlig proces med udvikling af ny mærker.

Vores udbud af cigaretmærker skal kunne imødekomme alle behov. Man kan sige, vi har sat en palisade op, og det irriterer tobaksgiganterne i udlandet, at de ikke kan komme ind her. Mange har prøvet, men de fleste ryger hurtigt ud af markedet".

Den statslige institution Konkurrencerådet fører tilsyn med, at firmaer eller grupper af firmaer ikke indtager en dominerende stilling på det danske marked. Konkurrencerådet benytter sig af denne status til at fastsætte priser som ikke er underlagt, hvad man ville opfatte som almindelig konkurrence. I Danmark er der som bekendt faste priser på cigaretter, hvilket betyder, at de forskellige salgsled ikke kan konkurrere på prisen, men kun på at nedbringe omkostningerne i forbindelse med salget. Udenlandske firmaer kan således heller ikke komme ind på det danske marked ved at trykke prisen, men kan kun tilkæmpe sig markedsandele via kostbare reklamekampagner, som alligevel er udsat for en mængde lovbestemte begrænsninger. Og Danmark er trods alt et lille marked. Så selv om konkurrencerådet gerne ville ophæve prissystemet, lever Skandinavisk Tobakskompagni trygt i sit kongerige af King's og Queen's og Prince. Endvidere vil en ophævelse formentlig medføre en kraftig reduktion i antallet af kiosker og en øget centralisering på dagligvaremarkedet. Det skyldes, at kiosker har en meget større del af deres omsætning på tobaksvarer, end det er tilfældet for kæder og supermarketers vedkommende. En nedsættelse af priserne vil derfor føre til en mindre avance, som kioskerne ikke vil kunne hente ind ved et øget salg af andre varer. Det vil derimod i højere grad være muligt for de større kæder og supermarkeder.

Konkurrencerådet og det statssanktionerede danske fastprissystem på cigaretter

strategien

Palisadestrategien er kælenavnet for Skandinavisk Tobakskompagnis måde at dække markedet ind med det nødvendige antal egne mærker, således at andre firmaer ikke kan trænge ind. Skandinavisk Tobakskompagni holder godt øje med, hvad der sker på de udenlandske markeder, og om der bliver lanceret nye cigarettyper, som ser ud til at ville slå igennem. Så lancerer firmaet hurtigt sin egen udgave af samme type med en passende stor reklamekampagne. Hvis cigarettypen også slår igennem på det danske marked, bliver Skandinavisk Tobakskompagnis udgave hængende, ellers trækkes den ud. Således kan man med jævne mellemrum se en ny cigaret blive lanceret med et ordentligt reklamebrøl, og et års tid efter er den ikke til at opdrive. Der var ikke noget hul i palisaderækken, som Skandinavisk Tobakskompagni skulle have dækket ind. Det har man set med f.eks. "Cowboy", som både i sit navn og sin markedsføring lagde op til at skulle teste, om "Marlboro" ville kunne erobre en markedsandel på det danske marked. "Cowboy" slog ikke igennem, så derfor blev den droppet, og "The Marlboro Man" er stadig ret sjælden at møde her i landet. Man har også set det, da FDB i samarbejde med Phillip Morris i 1976 lancerede "Aveny". Skandinavisk Tobakskompagni svarede hårdt og hurtigt igen med "Savoy". Phillip Morris og FDB måtte hurtigt trække sig tilbage igen. FDB lærte lektion, og har ikke siden vovet sig ind på tobaksmarkedet.

re kræver
for at øge
en

En monopolstilling på et marked bærer i sig selv et potentielt problem med profitraten. Firmaet kan ikke øge sin markedsandel ved at geninvestere sin profit indenfor branchen. Der må andre markeder til, og ligesom de store tobaksfirmaer i USA er Skandinavisk Tobakskompagni også gået på profitjagt udenfor tobaksmarkederne. I Danmark blev møttingspunktet nået nogenlunde samtidig som i USA, og i 1976 besluttede Skandinavisk Tobakskompagni at oprette et holdingselskab, som skulle fungere som moderselskab for de "udenoms-tobakslige" aktiviteter. Det førte til, at Skandinavisk Tobakskompagni i 1976 overtog 60% af aktiekapitalen i engros-firmaet Brd. Justesen, som senere fusionerede med andre til den tredje største dagligvaregrossist i Danmark, Dagrofa.

Dagrofa kontrollerer omkring 11% af dagligvaremarkedet, som Skandinavisk Tobakskompagni nu ejer 55% af. Slikgrossisten Imgro's ejes 100% af Skandinavisk Tobakskompagni, der også kan få foden under eget bord i Labofa og det tyske Vario. Begge firmaer producerer kontormøbler. Desuden ejer Skandinavisk Tobakskompagni Korec og Kongskilde, der producerer henholdsvis kontorartikler og landbrugsmaskiner.

Nu er det jo ikke kun ved produktion, at et firma kan tjene penge, og en af Skandinavisk Tobakskompagnis helt store og sikre indtægtskilder er staten. Firmaet fungerer som inkassator af moms og afgifter, og får dermed glæden af forrentningen af afgifterne, indtil pengene afregnes til staten. Det sker efter godt et par måneder. I takt med at moms og afgifter er blevet sat op til nu ialt 83% af en cigarets udsalgspris, giver opkrævningen et kraftigt voksende renteafkast. Selve beløbsstørrelsen blev anslået til mindst 10 mia. kr i 1986, hvilket ville give Skandinavisk Tobakskompagni en løbende rentefri kassekredit på ca. 2 mia. kr. Og et årligt renteafkast på 200-300 mio. kr.

Skandinavisk Tobakskompagni tjener penge på statens afgifter

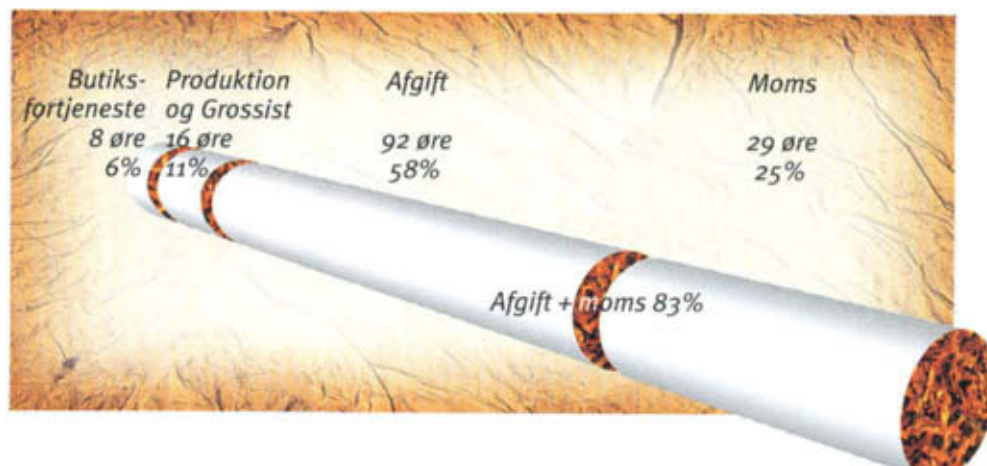

Fig 5.16
Cigaretters pris januar 1996, pr stk: 145 øre.
Kilde: Tobaksskaderådet.

DET NYE MARKED I ØST

fra skud
til skod

PROFITTEIN STAGNERER

“Tobakseksporten bør udvides aggressivt, fordi amerikanerne ryger mindre”

Vicepræsident Dan Quayle til en gruppe republikanere i North Carolina, 1990.

*Kilde: The Economist,
16. maj 1992.*

Et af de paradoksale forhold ved den kapitalistiske konkurrence-økonomi er, at den bærer sin egen ophævelse i sig. Ethvert firma forsøger at blive så stort som muligt for at være bedre rustet i konkurrencen mod de andre firmaer, og opsluger derved undervejs de øvrige. Som vi har set, er denne udvikling drevet næsten helt til afslutningen indenfor tobaksbranchen. På verdensplan har de fire største firmaer en tredjedel af hele cigaretsalget. De fire er Philip Morris, RJR Nabisco, det schweizisk baserede R&R Tobacco Holdings, som blev dannet i 1995 gennem sammenslutning af det britiske Rothmanns og det sydafrikanske Rembrandt Group, og endelig British American Tobacco. Sidstnævnte erhvervede for nylig en del af sit oprindelige udspring nemlig American Tobacco. Formentlig opkøber de også den anden britiske del, Imperial Tobacco. I USA deler de tre største firmaer 80% af markedet, og i Danmark har Skandinavisk Tobakskompagni en ubeskeden andel på godt 97% af cigaretmarkedet. En tilsvarende udvikling kan ses på det skandinaviske marked. Her har Skandinavisk Tobakskompagni netop opkøbt Tiedemanns i Norge. Prince har i forvejen en markedsandel på 57%. Desuden har de opsagt licensaftalen med Swedish Match med en lidt mindre markedsandel. På cigarmarkedet fusioneres der også, og Skandinavisk Tobakskompagni blev – med opkøbet i 1996 af det hollandske Wintermans – Europas største cigarproducent.

Profitratens tendens til
fald

Cigaretsalget på verdens-
plan kontrolleres af få fir-
maer

Helt tilsvarende udviklinger finder sted eller snarere har fundet sted indenfor andre brancher. I Danmark er det f.eks. set indenfor mejeri-, sukker- og ølbranchen. I en sådan situation bliver det svært for firmaerne at få forrentet nye store investeringer indenfor det samme

Aktionærerne stiller krav
om høj forrentning

Rygningen i firmaernes
hjemlande falder

produktområde eller indenfor det samme geografiske område. Det er et problem, da en høj forrentning er aktionærernes krav.

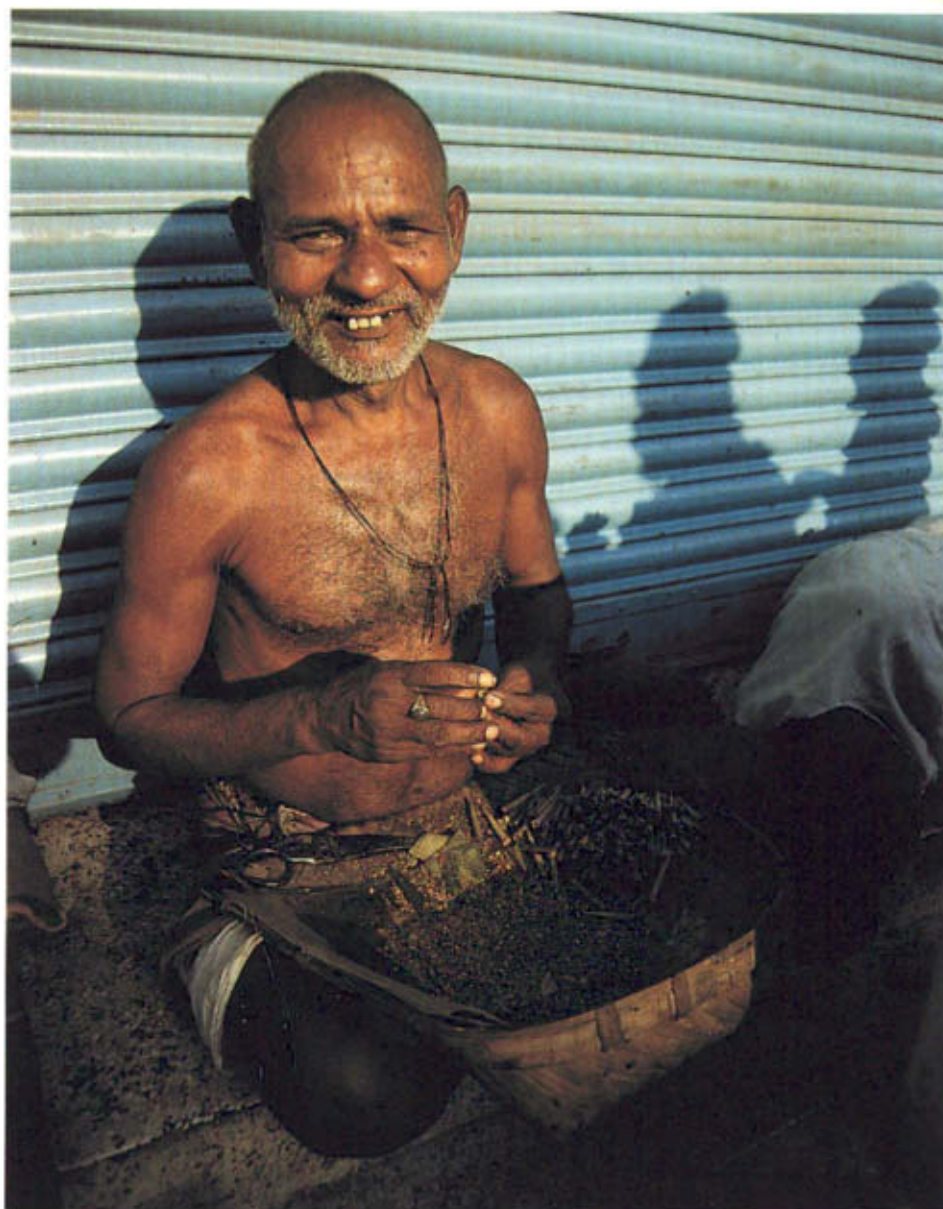
En yderligere tilspidsning af denne u-profitable situation er, at rygningen i de multinationale firmaers hjemområder er stagnerende eller faldende. I USA har de store firmaer forsøgt og i et vist omfang fået udskudt krisen. Det er sket ved at lancere billig-cigaretter og at opdyrke nye markeder ved at udvikle og promovere cigaretter til særlige befolkningsgrupper, f.eks. kvinder eller sorte. Men fristen har været overskuelig, og det har i længden været svært at holde indtjeningen. Det vil sige, at der skal egentlige nye markeder til, for at aktionærernes penge kan forrente sig. De fleste investorers erfaring er, at det er svært at bevæge sig ind på et investeringsområde, hvor man ikke har sit sædvanlige kendskab. Vi har set det med Philip Morris, som købte The Seven-Up Company, og skilte sig af med det få år efter. Generelt er profitten indenfor tobaksbranchen langt højere end i andre brancher, så en spredning af tobaksfirmaets investeringer til andre produktioner anses ikke for en farbar vej. Tilbage er kun geografisk nye markeder.

BEHOVET FOR NYE MARKEDER

Nye markeder

NIC-landene

For at et område skal være attraktivt for et tobaksfirma som forrentningsobjekt, skal mindst to betingelser være opfyldte. Der skal være mange potentielle rygere, og de skal være rige nok til at kunne betale for deres udskejelser. Det betød, at de internationale tobaksfirmaer i slutningen af 70'erne begyndte at interessere sig for mellemindekomstlandene. Eller som de også kaldes, NIC-landene, se også s. 38. Det var lande i en rivende økonomisk fremgang, nogle af dem med meget store befolkninger. Der var ganske vist nogle lokale cigaretmærker og -typer, men mange og især kvinderne var ikke-rygere – endnu. De allerfattigste lande var derimod uinteressante, fordi det købedygtige publikum var for lille, men netop i

Figur 6.1
Bidisælger, Indien.

mellemindkomstlandene var potentialet stort. I mange af disse lande var der ganske vist veletablerede nationale cigarettetyper. I Indonesien har man f.eks. Kreteks, hvor tobakken er blandet med kryddernelliker, så cigaretterne har en ganske særlig smag og duft, foruden at de gnistrer en smule. I Indien og de tilstødende lande ryger man for det meste Bidis, der er fremstillet af en lille smule tobak omviklet med et blad, f.eks. laurbærblad.

Massive annoncekampagner har erhvervet markedet i Sydøstasien

De multinationale selskaber åbnede i begyndelsen af 1980'erne storstilede annoncekampagner i de sydøstasiatiske lande. Midlerne var aggressive. Man brugte massive reklamekampagner i medierne, ofte under dække af koncertvirksomhed, rejsebureau-virksomhed eller lignende, da det i en del af disse lande ikke var eller er tilladt at reklamere for tobak. Cigaretter blev delt gratis ud til unge mennesker ved rock-koncerter, og de kendte cigaretmærkers navne optrådte i sammenhænge, som ikke normalt kobles til tobak, smukke landskaber, hvide strande osv. Resultatet ses tydeligt på figur 6.2 på side 91. Forbruget af cigaretter er steget støt i Sydøstasien, og importen af cigaretter er på det nærmeste eksploderet.

Amerikanske politikere går tobaksgiganternes ærinde

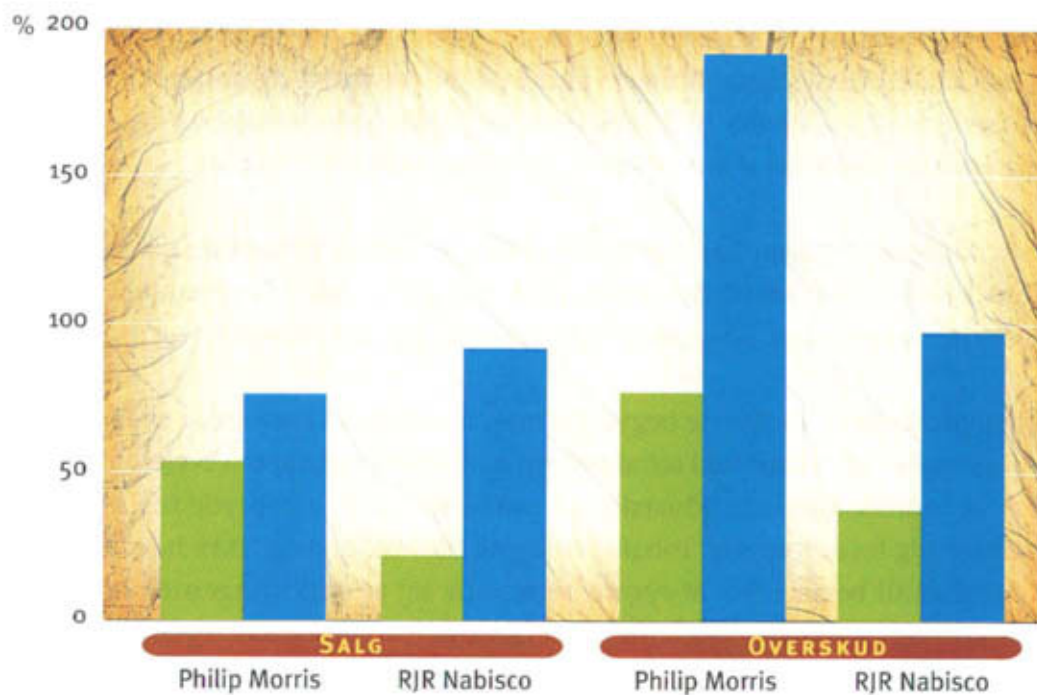
Men i nogle af landene mente tobaksgiganterne, at det ikke gik hurtigt nok med annoncer alene. Der måtte tages andre midler i brug. I flere af de førnævnte lande er der en kraftig protektionisme, så det har været vanskeligt for de amerikanske firmaer at komme ind på markedet. Det gælder bl.a. Japan, Sydkorea, Taiwan og Thailand. Med henvisning til amerikanske handelslove truede de amerikanske politikere med høje gengældelsestakster på de pågældende landes varer ved indførsel i USA. Således skrev senator Jesse Helms fra North Carolina i 1986 til den japanske premierminister:

“Deres venner i Kongressen vil bedre være i stand til at modstå flodbølgen af anti-japansk indstilling, hvis og når de er i stand til at vise tydelige eksempler på, at jeres døre bliver åbnet for amerikanske produkter. Må jeg foreslå et mål på en markedsandel på 20% indenfor de næste 18 måneder?”

Kilde: The Economist, 16. maj 1992

Udviklingen i Japan

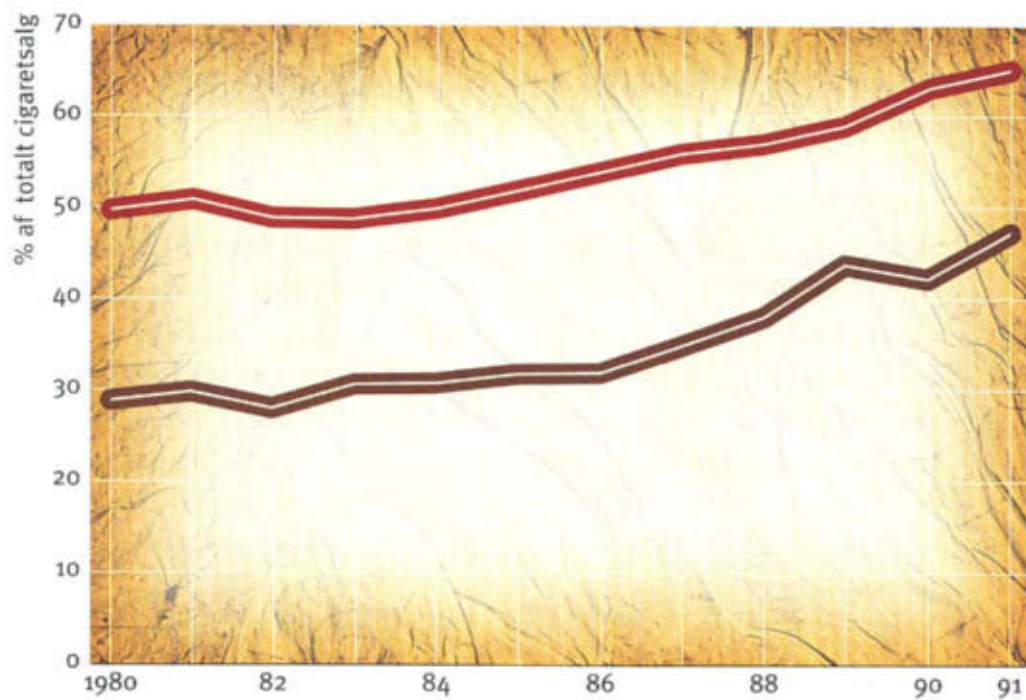
Det var et vink med en vognstang. Markedet blev givet frit, og cigaretfirmaernes andel af annoncetiden på TV voksede fra 40. pladsen til 2. plad-

Figur 6.2 a
Væksten i PMs og
RJRs forretninger,
1987-91, i %.

Kilde: The Econo-
mist, 16. maj 1992.

■ Hjemmemarked
■ Verdensmarked

Figur 6.2 b
Salg i udlandet
(eksport og lokal
produktion) i % af
samlet cigaretsalg.
Kilde: The Econo-
mist, 16. maj 1992.

— Philip Morris
— RJR Nabisco

Udviklingen i Taiwan

sen, både hvad angår sendetid og betaling. Den kontante effekt udeblev heller ikke. Udenlandske firmaers andel på det japanske cigaretmarked voksede fra 2,4% i 1985 til 21% i 1996, og Japan blev dermed verdens næststørste importør af amerikanske cigaretter med 61,7 mia. stk.

Udviklingen i Taiwan har været lige så eksemplarisk. På samme måde som i Japan blev markedet åbnet i 1986 under trusler om handelsmæssige repressalier. Følg selv resultaterne på fig. 6.3 på side 94 og 95.

I begyndelsen af 1990erne begyndte man imidlertid i Taiwan at overveje sundhedsrisikoen ved tobaksrygning. Konkret var der overvejelser om at indføre stærkere advarsler på pakkerne samt at forbyde reklamer og salg fra automater. Tobaksfirmaerne hævdede, at de "ikke havde kendskab til beviser for, at rygere benyttede sig af oplysningerne om nikotin- og tjæreindholdet". Alligevel fik de den amerikanske regerings forhandlere til at meddele de taiwanesiske myndigheder, at en tilfredsstillende løsning på diskussionerne om cigaretterne kunne have en positiv indflydelse på Taiwans ansøgning om optagelse i GATT. Igen var Jesse Helms ude i tobaksfirmaernes ærinde, og gjorde tingene lidt tydeligere:

"Som De ved signalerede Bush administrationen i juli (1991) sin villighed til at arbejde med de øvrige GATT medlemmer for at finde en positiv løsning på spørgsmålene i forbindelse med Taiwans optagelsesbegæring. Denne holdningsændring var overvejende fremkommet som resultatet af tosidet pres fra kongresmedlemmer. Imidlertid vil Deres regerings handlemåde i forbindelse med ændringer i behandlingen af importeret tobak meget vel kunne modvirke yderligere fremskridt..."

Kilde: The Economist, 16. maj 1992.

Yderligere pres fra den amerikanske anti-ryge lobby har imidlertid ført til, at de amerikanske forhandlere har lovet at afstå fra en sådan sammenknytning.

Den amerikanske anti-ryge-lobby gør modstand

I Thailand derimod har firmaerne ikke fået ild på cigaretterne. En mod-offensiv fra forsvarerne af befolkningens sundhed har betydet, at landets import ligger på niveau med Afghanistans.

Udviklingen i Thailand

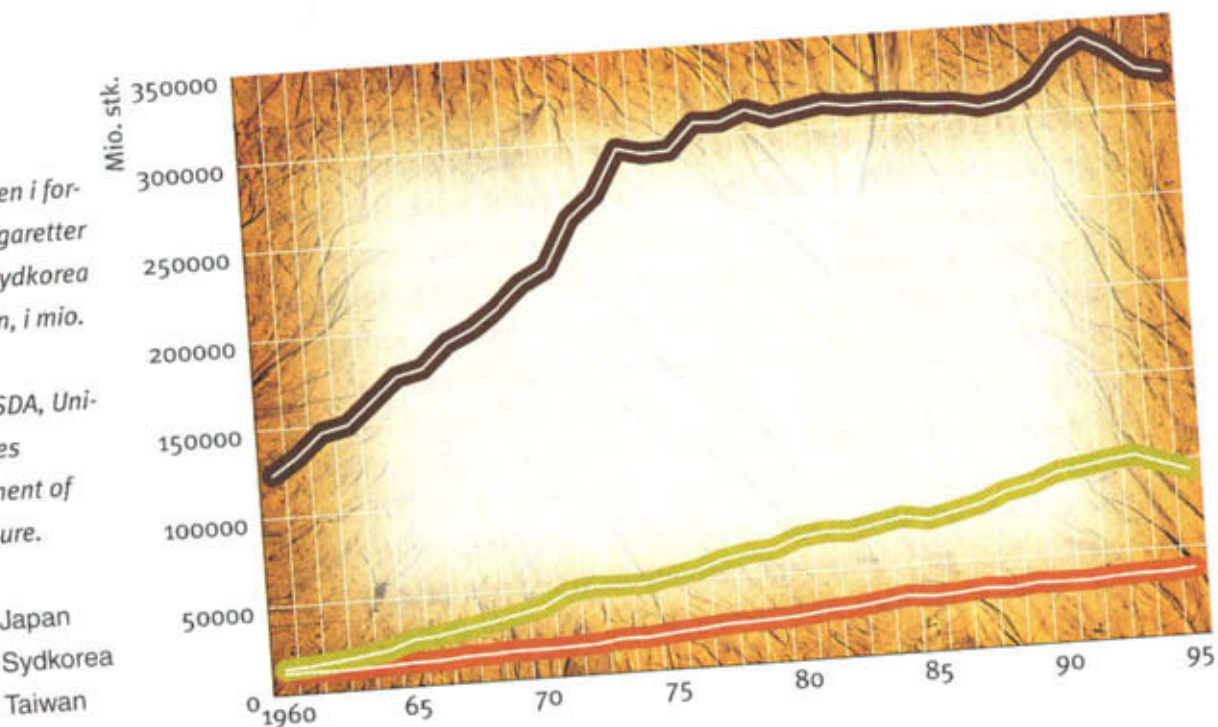
Nogenlunde tilsvarende er situationen i Kina, men her har alene det potentielle markeds størrelse fået pulsen og kurserne til at stige hos tobaksfirmaerne. Det er jo svært at ignorere 300 mio. rygere med et årligt forbrug på 1,7 trillioner ($1,7 \times 10^{12}$) cigaretter, hvilket svarer til et dagligt forbrug på 16 cigaretter pr. dag pr. ryger. Dertil kommer en vækstrate på 5% pr. år primært på grund af befolkningstilvæksten.

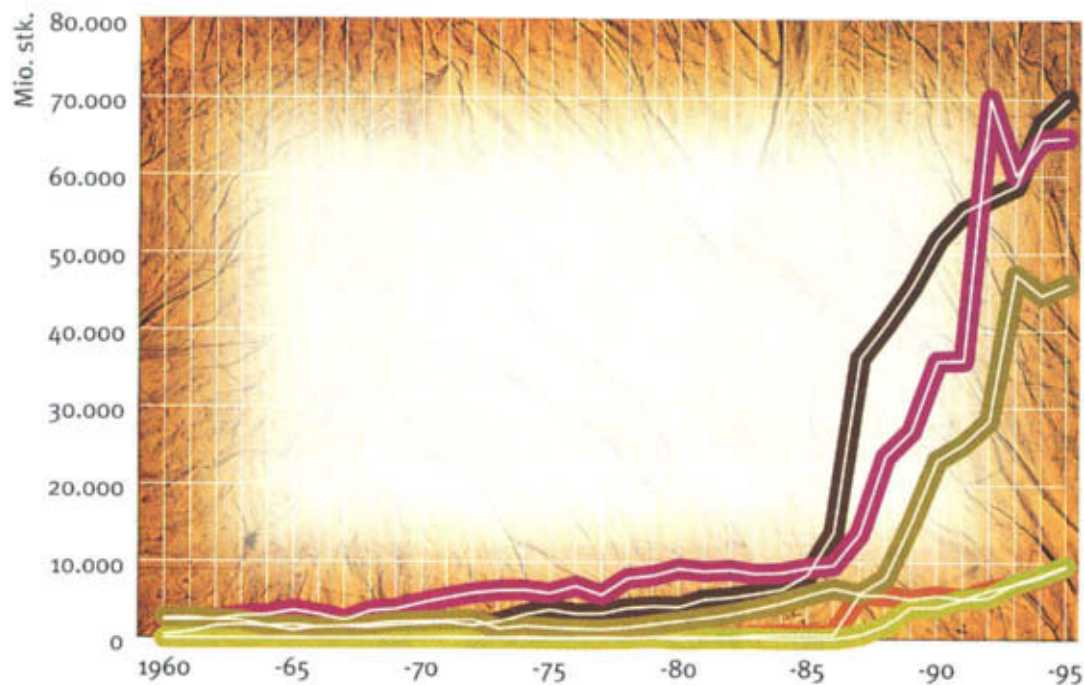
Udviklingen i Kina

61% af mændene ryger, men kun 7% af kvinderne og 10 % af børnene under 12 år er rygere, og da 95% af alle cigaretter solgt i Kina er nationale mærker, er mulighederne enorme. Indtil nu har den kinesiske regering dog været ret utilnærmelig på dette punkt og synes i stigende grad at erkende, at omkostningerne ved rygning er et samfundsmæssigt voksende problem. Derfor har regeringen strammet op på kravene til advarsler mod rygning ved mærkning af cigaretpakningerne. Det er blevet forbudt at vise cigaretter i reklamerne, men dog ikke at reklamere med fabrikatnavne. Stadig flere storbyer vedtager omfattende forbud mod rygning. Siden 1949 har det således været forbudt at ryge i de offentlige transportmidler, og China Tobacco National Council har pålagt fabrikkerne at reducere tjæreindholdet i den enkelte cigaret med 1 mg om året. I denne situation har de internationale firmaer måttet vælge at holde gode miner til slet spil. Det betyder ikke, at de ikke forsøger sig og sørger for i god tid at være etablerede, hvis nu markedet skulle åbne sig. Således har både Philip Morris og RJR licensaftaler med det statslige CTNC om produktion på kinesiske fabrikker, om end i stærkt begrænsede kvoter. For RJRs vedkommende 2,5 mia. stk. Camel, Winston

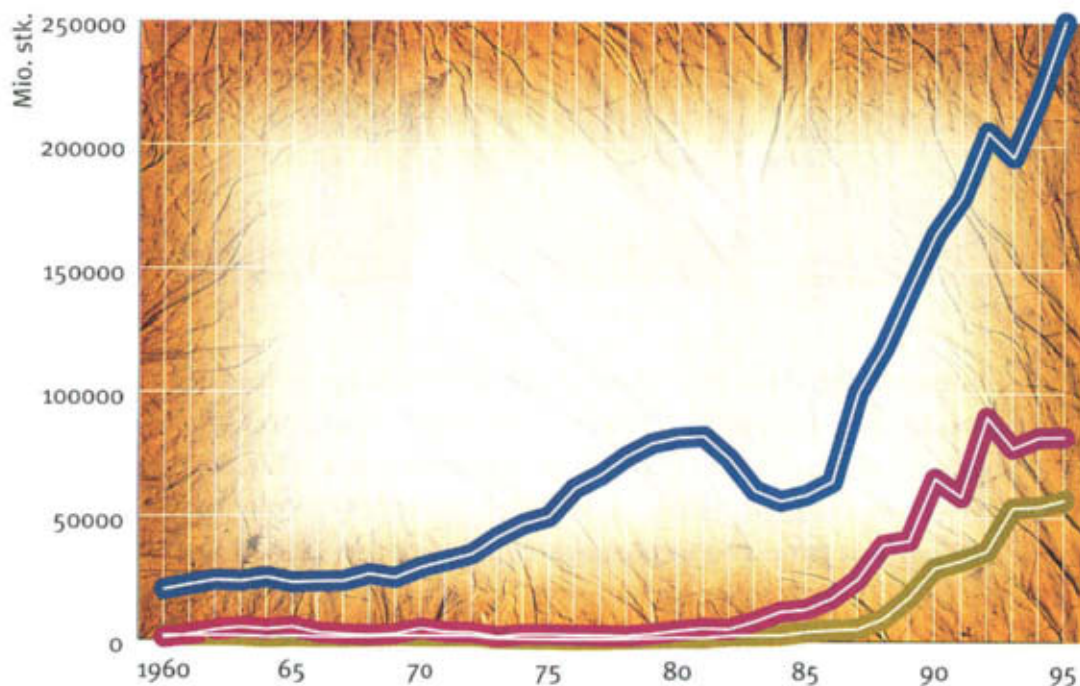
og et nationalt mærke: Golden Bridge. Også det statslige franske selskab SEITA har en samarbejdsaftale med en fabrik i Chengdu i Sichuan om at levere know-how og teknisk assistance i udviklingen af lettere cigarettetyper og højnelse af den generelle kvalitet.

At markedet på trods af begrænsningerne er attraktivt, viser Philip Morris' reklamefremstød for Marlboro. Det er det hidtil dyreste i den kinesiske republiks historie med et beløb på 20 mio.\$ for at figurere ved hestevæddeløb, fodboldkampe, modeshows, på parasoller etc..

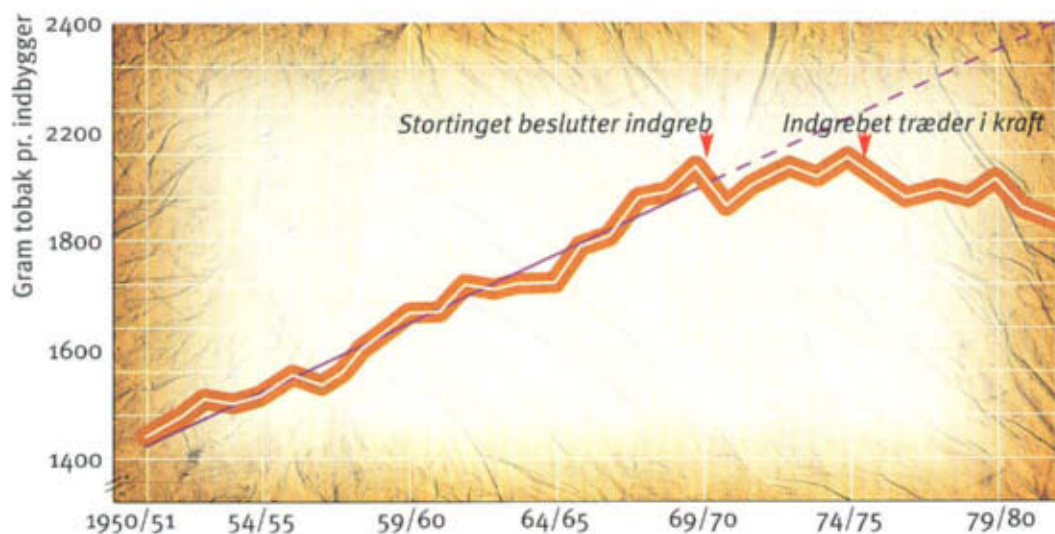
6.3 b
Udviklingen i import
af cigaretter til Japan,
Hong Kong, Singapo-
re, Sydkorea og Tai-
wan, i mio. stk.
Kilde: USDA.

6.3 c
Udviklingen i eksport
af cigaretter fra USA,
Hong Kong og Singa-
pore, i mio. stk.
Kilde: USDA.

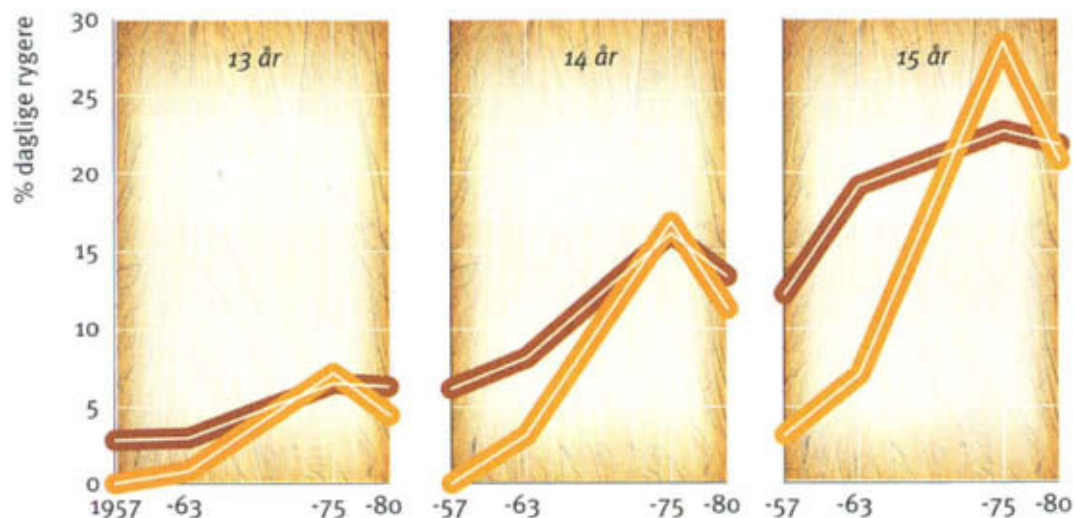
Figur 6.4 a
Salg af røgtobak og
cigaretter pr. ind-
bygger i Norge,
1950/-51 - 1981/-82.
Kilde: *Smoking Out
the Barons*.

Salg
Gennemsnit
Forventet
gennemsnit

Figur 6.4 b
Daglige rygere i %
af norske skoleele-
ver i alderen 13, 14
og 15 år, 1957-82.
Kilde: *Smoking Out
the Barons*.

Drenge
Piger

At det betyder noget, om der reklameres for tobak eller ej, kan ses af figur 6.4 a og b fra Norge. Fra 1975 indførte man forbud mod tobaksreklamer, og det blev bestemt, at alle tobaksvarer skulle have påtrykt en advarsel om sundhedsrisiko. Endvidere blev der i skolerne indført undervisning om faren ved tobaksrygning. Som det ses, havde forbudet flere effekter. Dels stoppede den stejl stigende salgskurve og dels skete der et markant fald i den del af de unge, der røg dagligt. Effekten reduceres dog efterhånden, og i dag er nordmændenes tobaksforbrug stort set det samme som danskernes.

DET ØSTEUPROPÆISKE MARKED

Indenfor de seneste ti-år har der imidlertid åbnet sig et helt andet og umiddelbart mere attraktivt marked. Den 9. november 1989 begyndte nedbrydningen af Berlinmuren. Knap et år efter den 3. oktober 1990 var DDR ophørt med at eksistere, og dermed var åbningen af det østeuropæiske og centralasiatiske marked sat på banen. Hvor rygningen på de vesteuropæiske og amerikanske markeder stadig aftager, er det i Østeuropa og Rusland endnu forbundet med prestige at ryge, og især udenlandske cigaretter er populære. Sådan har det været i en årrække, men indtil begyndelsen af 1990'erne var det kun muligt at dække dette lukrative marked gennem eksport. Men med liberalismens indtrængen i Østeuropa fulgte en øget ret til rygning af vestlige cigaretter og en mulighed for cigaretmonopolerne for at etablere en produktion indenfor de nye markeder. Og markedet er stort, 700 mia. cigaretter om året, 40% mere end det amerikanske marked. Og i f.eks. Rusland er det årlige forbrug omkring 280 mia. stk., mens den nationale produktion kun er på 150 mia. stk.

På figur 6.5 på side 98 kan man se, at forbrug, import og eksport i de respektive lande har været stigende til begyndelsen af '90'erne. Så begynder importen i øst at falde. De udenlandske firmaer etablerer egen produktion i Østeuropa. Det gælder først og fremmest Philip Morris, RJR Nabisco og BAT, men også Skandinavisk Tobakskompagni. Philip Morris har købt en fabrik i Litauen og bygget en nær Skt. Petersborg, hvorfra man også skal eksportere til de baltiske lande. De har også købt en fabrik i Kharkov, en i Kazakhstan og købt sig ind på endnu en i Krasnodar. Også i Ungarn og Tjekkiet har Philip Morris etableret sig. De samme planer har øjensynligt RJR, for de har købt sig ind i Tyskland, Ungarn, Tjekkiet, Polen, Ukraine, Rusland og selv i Kazakhstan har de købt en fabrik. Også andre af de internationale tobaksfirmaer er på banen: Rothmans, Ligget, BAT, Reemtsma, det franske SEITA og sågar

Det østeuropæiske marked åbnes

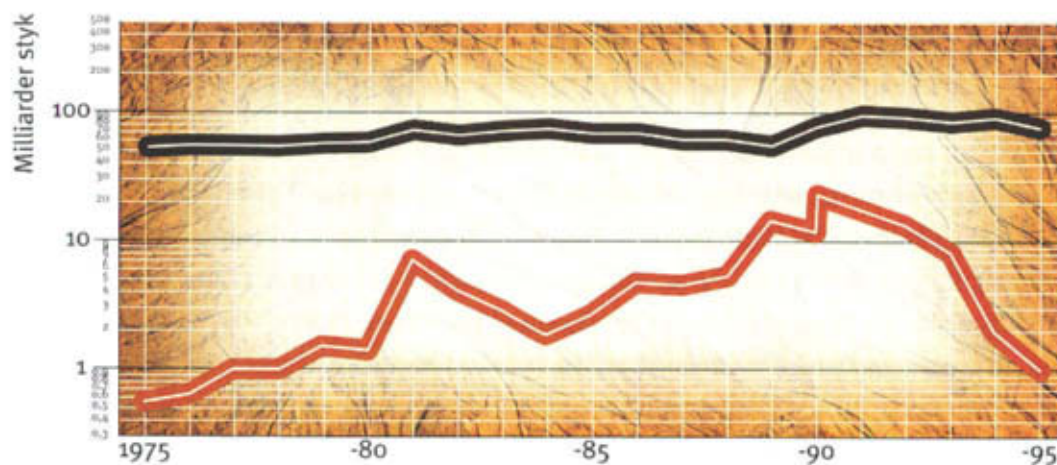
De udenlandske firmaer etablerer egen produktion i Østeuropa

Figur 6.5 a
Udviklingen i
import af cigaret-
ter i Polen og Rus-
land.

Kilde: USDA.

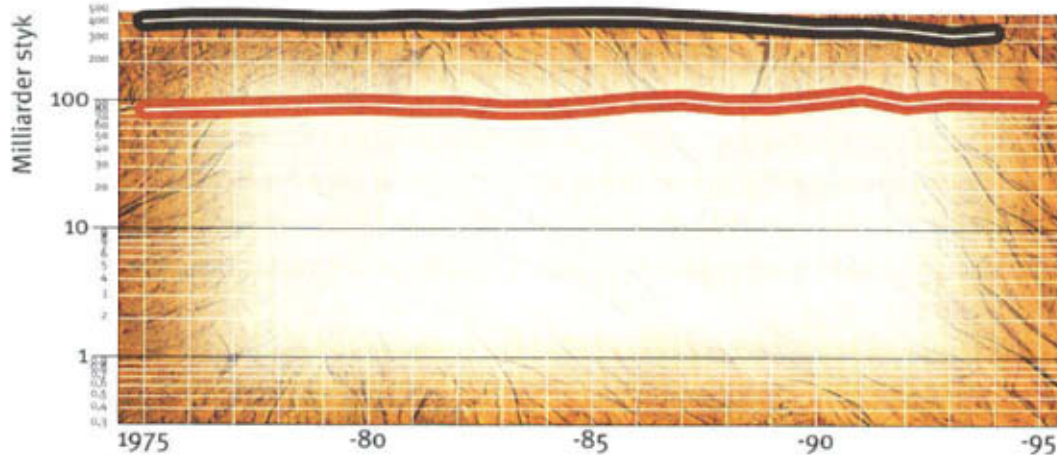
— SNG
— Polen

Figur 6.5 b
Udviklingen i for-
brug af cigaretter i
Polen og Rusland.

Kilde: USDA.

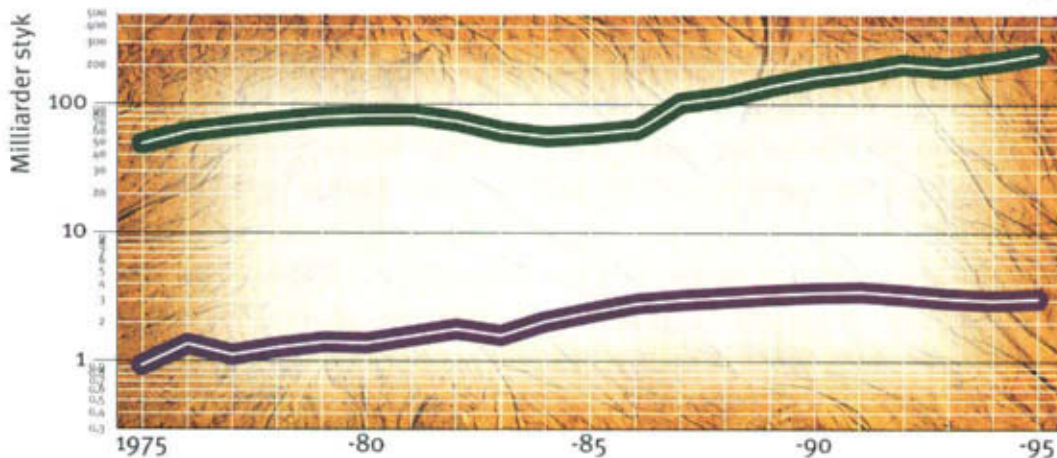
— SNG
— Polen

Figur 6.5 c
Udviklingen i
eksport af cigaret-
ter i Danmark og
USA.

Kilde: USDA.

— USA
— Danmark

det statslige Japan Tobacco. Samlet regner man med, at der indtil nu (1997) er oplyste investeringer på mellem 2 og 3 mia.\$. Men tilsyneladende er Philip Morris kommet hurtigst og mest massivt fra start. I 1992 var firmaets markedsandel på 35% i det tidligere DDR, 60% i det nu delte Tjekkoslavakiet og 60% i Ungarn. Midlerne var bl.a. at uddele gratis cigaretter ved rockkoncerter; at lave tilkøb, så man fik en gratis øl, hvis man købte en pakke cigaretter, eller simpelthen bare at forære cigaretterne til de unge. Men firmaerne har også gennemført målrettede indsatser med at påvirke lovgiverne til at slække på kravene til advarsler om rygningens skadelighed eller begrænse forbud mod reklamering.

Skandinavisk Tobakskompagni har bl.a. købt en fabrik i Letland, hvorved de indtil videre har opnået en lokal markedsandel på omkring 98% med det lokale mærke. Firmaet har også købt en fabrik i Polen, hvor markedsandelen imidlertid er nede på 2,5% (Børsens Nyhedsmagasin 23. Oktober 1992). Skandinavisk Tobakskompagni forventer dog ikke, at den enestående position på det lettiske marked holder, men strategien er også først og fremmest at få foden indenfor på det, man regner med bliver det "baltiske marked". For den polske fabriks vedkommende handler det især om nærheden til det særdeles givtige Tjekki-
et. I Prag kan man allerede nu opleve en massiv reklamering for Prince. "At opbygge et varemærke er en uhyre investering. Man må indstille sig på, at det tager op mod ti år at nå break-even i et nyt marked" siger koncerndirektøren fra Skandinavisk Tobakskompagni. Så selvom det vil tage nogle år før investeringerne begynder at give overskud, forventer firmaerne, at der er mange penge at tjene i mange år fremover. Så hvis røgen er begyndt at drive mod øst, trækker pengene stadig den modsatte vej.

Skandinavisk Tobakskompagni har fået foden indenfor i Østeuropa

Break-even: Det tidspunkt, hvor investeringerne begynder at give overskud

LITTERATURLISTE

fra skud
til skod

Andersen, Helge & Lennart Weber: *Giftmonopoler*. Fremad. Viborg 1986

Bardenfleth, Niels Gustav: *Tobak. 1. Danskerne og tobakken*. Nyt Nordisk Forlag Arnold Busck. København 1992

Barford, Michael F.: "Tobacco to 1995. Consumption Moves South". Special Report no. 2091. The Economist Intelligence Unit. London 1991

Berlingske Tidende, 10. december 1981: C. Steno: "Sådan forsvares danske rygevaner".
19. maj 1996: "Farvel og tobak".
21. december 1996: Stefan Ingildsen: "Skandinavisk Tobakskompagni i ny europæisk cigaroffensiv".

Borio, Gene: *The History of Tobacco*. Part 1-4. www.history-net.com

Børsen, 6. februar 1997: J. Ludvigsen: "Mere kongerøgelse".

Børsens Nyhedsmagasin, 23. oktober 1992: J. Groes: "Ny ledelse blæser røgen mod øst".

The Economist, 16. maj 1992: "The Tobacco Trade".

Graugaard, Esben: *R. Færch's Tobaksfabrik Holstebro*. Holstebro Museum. Holstebro 1984

Information, 28. oktober 1988: J. Groes: "Da kompagniet og den danske cigar blev ét".

Jyllands Posten:
24. januar 1996: J. Kristensen: "Danmarks stærke Prince".
16. august 1997: C. Ellegård & P. Vensmand: "De drog mod øst".
3. december 1997: Søren Funch: "EU's dobbeltspil om tobakken".
16. juli 1998: Flemming Højbo: "Skandinavisk Tobak slår til i Norge".

Krogh-Lund, Inge-Britta:
"Udviklingen indenfor den danske tobaksproduktion: bidrag til en brancheanalyse". *Kultur-geografiske Hæfter, nr. 5*, 1975

McGowan, Richard: *Business, politics and cigarettes; multiple levels, multiple agendas*. Quorum Books, Westport, USA. 1995

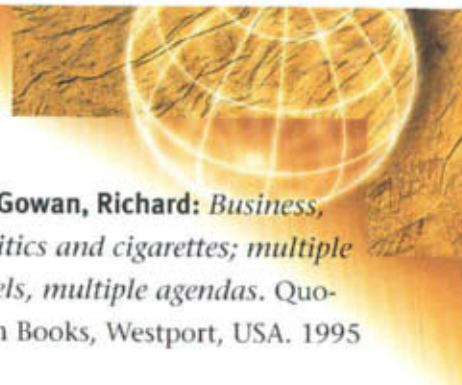
Read, Melwyn D.: *The Politics of Tobacco*, Avebury, Ashgate Publishing Ltd. 1996

Schroll, Henning: *"Sund" tobak til husbehov*. Skarv 1989

Smoking out the Barons: *The Campaign Against the Tobacco Industry*, The British Medical Association 1986

Søndergård Kristensen, Tage: *Arbejds miljø og helbred i tobaksbranchen*. Arbejds miljø-fondet, 1981

Tucker, David: *Tobacco: an international perspective*. Euro-monitor publications Limited. London 1982

STIKORDSREGISTER

fra skud
til skod

American Tobacco	60	Høst	19	<i>The Surgeon General</i>	61
American Tobacco Company (ATC)	60	Jean Nicot	9	Tilsætningsstoffer	57
Antityrge Lobby	49, 93	J. R. Reynolds (RJR)	60	Tobaksdyrkning	29
Asien	90			Tyrkisk tobak	15
Auktioner	46	Konkurrencerådet	83	Tørringsmetoder	19
				Verdensbanken	37
Bilateral bistand	37	Latakia	24	Virginiatobak	13, 25
<i>Blended</i>	24, 57	Ligget & Myers (L&M)	60		
Bonitet (ydeevne)	68	Lorillard	60	Østeuropa	97
<i>Break-even</i>	99				
British American Tobacco (BAT)	60, 78	Markedsandele i Danmark	81		
Burleytobak	23	Monoeksport	49		
Cigaretproduktion	55, 75	NIC-landene	38, 88		
Cigarens dele	76	Nicotiana tabacum	9		
Cigarproduktion	74	Nikotin	9		
		Nye markeder	88		
Diversificering (Omstilling af produktionsmåde eller -område)	63, 84	Næringstab ved dyrkning	17		
Dyrkning	16	Orienttobak	24		
Dyrkningsområder	13	Palisadestrategien	84		
		Profitstagnation	87		
Enkeltmærkesatsning	61	Skandinavisk Tobaks-			
Erosion	32	kompagni A/S	81		
EU's markedsordning	51	Stripning	43		
		Såning	16		
Fermentering	19				

Tobakkens Geografi

© 1999, Tobaksskaderådet

Kopiering kun tilladt ifølge aftale med Copy Dan.

Redaktion: Stine Flod Olsen, Tobaksskaderådet

Grafisk tilrettelæggelse og omslag: Henrik Bang

Tryk: Schweitzer, Larsen & Knudsen

1. udgave 1. oplag

ISBN: 87-7746-025-1

Billedfortegnelse:

Fig. 1.1: Hanne Lindemann/Biofoto. Fig. 1.2: Lars Gejl/Biofoto. Fig. 1.3: Fra Bardenfleth Bd. 1. Fig. 1.8: Gamma/John Chiasson/Nordfoto. Fig. 1.9: Isopress/Zamboni/Nordfoto. Fig. 1.10: Lars Gejl/Biofoto. Fig. 1.11: Elvig Hansen/Biofoto. Fig. 1.12: Torben F. Olsen/Biofoto. Fig. 1.13: Polfoto. Fig. 1.14: Karsten Schnack/Biofoto.

Fig. 2.4: Michael Mogensen/Biofoto. Fig. 2.6: K. A. Larsson/Biofoto. Fig. 2.7: Gamma/Pete Souza/Nordfoto.

Fig. 3.4: Søren Koustrup/Biofoto. Fig. 3.5: Torben F. Olsen/Biofoto. Fig. 3.6: Torben F. Olsen/Biofoto.

Fig. 4.3: Morten Bjørn Jensen/Polfoto

Fig. 5.1: Venligst udlånt af Niels Gustav Bardenfleth. Fig. 5.3: Nationalmuseet i København. Fig. 5.7: Aalborg Stadsarkiv. Fig. 5.8: Museerne i Fredericia. Fig. 5.11: Gamma/Marc Deville/Nordfoto.

Fig. 6.1: Peter Bang/Biofoto.

Tobakkens Geografi er udarbejdet med henblik på geografiundervisningen i gymnasiet og på hf. Bogen giver en bred indføring i de aspekter, der knytter sig til dyrkningen, produktionen og afsætning-
 en af tobak.

Bogen indeholder blandt andet en gennemgang af tobakspilantens vækstcyklus, samt de konsekvenser der er forbundet med tobaksdyrkning. Derudover behandler bogen verdenshandelen med tobak samt den danske tobaksproduktion.

Tobakkens Geografi udgives af Tobaksskaderadet.

Tobaksskaderadet i den danske tobaks produktion